

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA FILOZOFIE

**MATERIÁLNÍ SUBSTANCE
V LEIBNIZOVĚ IDEALISMU**

Bakalářská diplomová práce

Autorka: Jitka Kadlečíková
Vedoucí práce: Mgr. Filip Tvrđý, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškeré použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne 2. května 2019.

.....

Jitka Kadlečíková

Chtěla bych poděkovat vedoucímu práce, Mgr. Filipu Tvrdému, Ph.D., za pečlivost při vedení práce a za cenné připomínky. Dále děkuji Filipu Polákovi za konstruktivní kritiku.

Abstrakt

Cílem této práce je vymezení ontologického statusu hmoty a materiální substance v Leibnizově idealismu. Leibniz je všeobecně považován za idealistu *par excellence*. Tato práce se však pokusí toto stanovisko vyvrátit. Bude řečeno, že východiska Leibnizovy ontologie tvoří jeho filozofie přírodní. Aby mohl být stanoven ontologický status hmoty, bude detailně prozkoumána Leibnizova definice pojmu substance. Dále budou vymezena Leibnizova kritéria substance, stejně jako předpoklady, z nichž Leibnizova ontologie vychází. Práce se dále zabývá možnostmi analýzy Leibnizových překvapivě četných pojetí hmoty. Nakonec bude zhodnoceno, zda je Leibnizovo pojetí hmoty konzistentní s jeho kanonickým idealismem.

Klíčová slova

Leibniz, substance, princip dostatečného důvodu, princip sporu, idealismus, fenomenalismus, teorie agregátů

Abstract

The aim of this thesis is to examine the ontological status of matter and material substance in Leibniz's idealism. Leibniz is generally regarded as an Idealist *par excellence*. This thesis, however, will challenge this view. It will be said that the basis of Leibniz's ontology is in fact formed by his natural philosophy. To be able to examine the ontological status of matter, Leibniz's definition of substance will be analyzed. Moreover, this thesis will examine Leibniz's various criteria of substance, as well as the assumptions that give rise to his ontology. The thesis is further concerned with possible analyses of Leibniz's surprisingly numerous theories of matter. Finally, it will be evaluated whether Leibniz's conception of matter is consistent with his canonical idealism.

Key words

Leibniz, Substance, Principle of Sufficient Reason, Principle of Contradiction, Idealism, Phenomenalism, Aggregate Theory

„Qui me non nisi editis novit, non novit.“

—Leibniz à Vincent Placcius (1696 III 2)

„Pareil en quelque forte aux Anciens qui avoient l'adresse de mener jusqu'à huit chevaux attelés de front, il mena de front toutes les Sciences.“

—Bernard Le Bovier de Fontenelle, *Eloge de Monsieur Leibnitz*

„,Of course it is happening inside your head... but why on earth should that mean it is not real?“

—J. K. Rowling, *Harry Potter and the Deathly Hallows*

Obsah

1	Úvod.....	7
2	Interpretační problémy.....	12
3	Logické kritérium substance	20
4	Ontologické kritérium substance	29
5	Teorie hmoty.....	43
6	Závěr	58
7	Bibliografie	65

1 Úvod

Bertrand Russell slavně označil *Monadologii* Gottfrieda Wilhelma von Leibnize (1646–1716) za „fantastickou pohádku, možná koherentní, ale zcela arbitrární“.¹ Jedním dechem však dodává, že již četba *Metafyzického pojednání* a korespondence s Antoinem Arnaudem mu zřetelně vyjevila základy této zdánlivě fantastické pohádky a že Leibnizův metafyzický systém je odvoditelný z několika málo jednoduchých předpokladů, na jejichž pravdivosti by se shodla většina filozofů, ne-li dokonce všichni z nich.²

Specifická forma idealismu, kterou z těchto základních premis Leibniz vyvozuje, je ale předmětem nemalé kontroverze. Například teze, že svět nelze nijak zlepšit či vůbec vědomě ovlivnit, se může jevit jako protivědecká, neboť explicitně popírá pokrok. Další dílčí důsledky Leibnizovy ontologie, jako například úplné popření interakce mezi tělem a myslí, jsou téměř nepřekonatelně protiintuitivní. Nejvíce zarážející je však fakt, že Leibnizova ontologie obsahuje značné množství zcela protichůdných myšlenek, a to někdy i v rámci jednoho tvrzení. Autor tohoto poněkud obskurního idealistického systému byl ale nejen významným vědcem své doby, ale je všeobecně považován za jednoho z posledních polyhistorů v evropském myšlenkovém prostředí.³ Strickland trefně poznamenává, že dnes se zdá být Leibnizova nauka o nejlepším z možných světů v rozporu s jeho „pozoruhodným géniem“. Je protichůdné tvrdit, že jej nelze zlepšit, když je přece tak očividně možné to učinit.⁴

Hlavním cílem této práce je zhodnotit, jaký ontologický status Leibniz přisuzuje materiálnímu světu. Leibniz je všeobecně považován za neoblomného idealistu. Důkladná analýza ale odhaluje, že nejenže Leibniz neodmítá existenci hmoty, ale na předpokladu její existence dokonce spočívají

¹ „I felt... that the *Monadology* was a kind of fantastic fairy tale, coherent perhaps, but wholly arbitrary.“ Bertrand Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), vii. Je-li kdekoli v této práci citován cizojazyčný zdroj, jde o vlastní překlad.

² *Ibid.*, vii–viii.

³ Viz např. Nicholas Jolley, *Leibniz* (Taylor & Francis e-Library, 2006), 14.

⁴ „It no doubt seems odd that a man of such singular genius... should argue that the world was unimprovable when... it seems so obviously capable of being improved.“ Lloyd Strickland, *Leibniz Re-interpreted* (London a New York: Continuum, 2006), 2.

některé z jeho argumentů pro imateriální substanci. V této práci budu předpokládat, že samotné pěstování takové ontologie jistě nebylo primárním cílem Leibnizova myšlení jako vědce, ale ani jako filozofa. Ontologie je naopak přímým vyústěním jeho přírodní filozofie. Stává se tedy pokusem o stanovení základů přírody, které je podle Leibnize nutné. Závěry, ke kterým dospěl, dokonce považuje za nešťastně nevyhnutelné. Z důvodu velké komplexnosti Leibnizova díla se tato práce bude zabývat především jeho pozdní filozofií, která je označována jako vyspělá a kanonicky se datuje od vydání *Metafyzického pojednání* roku 1686.⁵

Práce se bude skládat ze čtyř kapitol. V kapitole 2 budou objasněny zásadní interpretační problémy a charakteristiky Leibnizova myšlení. Přestože historické okolnosti vzniku Leibnizova díla nemohou sloužit jako ospravedlnění dezinterpretací nebo interpretací selektivních, tato práce by měla být viděna v jejich světle.

Hlavním cílem Leibnizovy ontologie je explanace, dokonce explanace ničeho menšího než celého vesmíru. Sám si je ale vědom nebezpečí podobných ontologií. Důsledně dbá na to, aby žádné z východisek takto rizikové ontologie nebylo arbitrární. Její axiomy by měly být co nejbližší tomu, co sám nazývá nutnými pravdami. První část kapitoly 3 se proto pokusí komplexně představit dva axiomy či „principy“ Leibnizovy ontologie, na nichž je podle Leibnize založeno i samotné usuzování. Jedná se o princip dostatečného důvodu a princip sporu. Bude řečeno, že Leibniz sám se pokouší všechny teze své ontologie *logicky* odvodit z těchto dvou nutných pravd.

Pokus o stanovení ontologického statusu hmoty úzce souvisí s pojmem substance. Pokus o vyčerpávající výčet prvků, které spadají pod pojem substance a které ne, může být viděn jako stanovení extenze pojmu substance. Aby to však bylo možno učinit, je nutno vymezit *intenzi* tohoto pojmu. Abychom totiž mohli rozhodnout o jakémkoli prvku, zda patří do množiny substancí či nikoli, potřebujeme určitou sadu kritérií. Druhá část kapitoly 3 již zavede pojem substance, který je rovněž pokusem o aplikaci jak principu dostatečného důvodu, tak principu sporu. Zbytek této kapitoly se bude zabývat

⁵ Viz např. Christia Mercer and R. C. Sleight, Jr., „Metaphysics: The Early Period to ‚The Discourse of Metaphysics‘“, in: *The Cambridge Companion To Leibniz* (Cambridge: The Cambridge University Press, c1995), 67.

analýzou logického kritéria substance, které je formální a je zcela založeno na logické analýze výroků.

Kromě logického kritéria však Leibniz nabízí celou řadu kritérií, která nejsou založena na formální analýze výroků. Tato kritéria jsou nazvána ontologickými a vycházejí z konkrétních vlastností jsoucna. Bude jim věnována kapitola 4. Ontologická kritéria substance však představují závažný interpretační problém. Argumenty pro tato kritéria totiž již obsahují jako premisy některé z tezí, které náleží do teorie hmoty. Cílem podání kritérií substance však byla právě analýza Leibnizovy teorie hmoty. Často se zde tedy setkáme s argumenty, z jejichž premis vyplývá závěr, který se ale jinde stane opět premisou premis původních.

V kapitole 5 bude konečně položena podle mého názoru nejnaléhavější otázka Leibnizovy metafyziky, tedy otázka po ontologickém statusu hmoty. Zde bude prozkoumáno, zda jsou pro Leibnize substancemi i například lidé, živočichové, těla živočichů, rostliny, neživá příroda, částice hmoty či fyzikální objekty. Leibniz považuje svou ontologii substancí za hledání základů fyziky, podle mého názoru ne nepodobné hledání základů matematiky v analytické tradici. Základy fyziky podle něj musí být ustanoveny i kvůli funkčnosti přírodní vědy. Zároveň ale stroze varuje před vnášením této ontologie *do samotné přírodní filozofie*, kde nemá žádné kompetence, ačkoli některé pojmy sdílejí. Klade-li si však Leibniz za cíl hledání základů fyziky, je jasné, že je třeba je hledat mimo ni samotnou.

V Leibnizově útržkovitém filozofickém díle lze nalézt nejméně dva, není-li jich mnohem více, odporující si přístupy k ontologickému statusu hmoty. První z nich, „fenomenalismus“ (podle některých „idealismus“), uznává hmotu a fyzikální objekty pouze jako fenomény, tedy soubory představ, které se privátně jeví imateriálními substancím. Tento „čistě“ idealistický přístup je však ve velké míře prokládán druhým z nich, který lze nazvat „teorie agregátů“ (*aggregate theory*) či „realismus“, případně „teze o agregátech“ (*aggregate thesis*). Zde těla skutečně existují, nacházejí se mimo představy monád, jsou z nich však složeny nebo odvozeny. Imateriální substance jim propůjčují jistou míru reality. Tyto skutečnosti mohou vést k pochybnostem, zda se dá celá Leibnizova vyspělá filozofie skutečně považovat za idealistickou, jak je převážně interpretována, a to často i

v pejorativním smyslu.⁶ Nakolik se ještě skutečně jedná o idealismus, nacházejí-li se v něm materiální substance, bude diskutováno v závěru práce.

Bohužel nebude možno v této práci zachytit všechny aspekty Leibnizova specifického pojetí materiální substance ani definitivně rozřešit otázku po ontologickém statusu hmoty, kterou Leibniz sám ve svém díle nechal nerozhodnutou. V této souvislosti také bývá vznesena otázka, zda je Leibnizova filozofie vůbec konzistentním systémem, za nějž ji sám považoval. Důležitým východiskem práce ale bude, že i přes nepřekonatelný rozdíl mezi fenomenalismem a teorií agregátů, případně dalších alternativních teorií hmoty, je možno Leibnizovu ontologii udržet jako koherentní. Musí však být zavedena další argumentační opatření.

Někteří komentátoři Leibnizovu ontologii považují za naprosto nekonzistentní a systematickosti a koherenci označují za iluzorní.⁷ Jiní navrhuji například to, že obě teorie lze analyzovat nakonec jako fenomenalistické.⁸ Další skupina komentátorů se naopak shodne na tom, že přestože výsledný systém lze zachovat jako konzistentní, jednotlivé postoje jsou neslučitelné. Na tomto místě bude řečeno, že interpretujeme-li celou Leibnizovu ontologii prizmatem jednoho z nich, dopouštíme se argumentační chyby způsobené selektivní pozorností (*selective attention*) a potlačováním důkazů (*suppressed evidence*). Společně s Hartzem tedy budu zastávat tezi, že Leibniz se nakonec nepřiklonil ani k jednomu z přístupů, nýbrž že je oba obhajoval jako pouhé hypotézy, aniž by měl důvod jedné z nich přisoudit privilegium pravdivosti.⁹

Zastávat fenomenalismus i teorii agregátů jako pravdivé by znamenalo soustavně porušovat princip sporu, který Leibniz považoval nejen za jeden

⁶ Jak uvádí např. Peter Loftson, „Was Leibniz an Idealist?“, *Philosophy* 74, č. 289 (1999): 361–85.

⁷ Pro kompletní analýzu možných přístupů viz např. Glenn A. Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals* (Taylor & Francis e-Library, 2006), 13.

⁸ Např. Robert Merrihew Adams, „Phenomenalism and Corporeal Substance in Leibniz“, *Midwest Studies In Philosophy* 8, č. 1 (2008): 217–57.

⁹ Propagátorem myšlenky, že tyto dva postoje jsou neslučitelné, ale finální systém je koherentní, je Glenn A. Hartz, za zmínku stojí především jeho studie *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*. Také tvrdí, že je chybné interpretovat celou Leibnizovu ontologii pomocí zastřešujícího principu fenomenalismu či teorie agregátů a že je vhodné zavést tzv. pluralismus teorií (*theory-pluralism*), který ale kontrastuje s pluralismem pravd (*truth-pluralism*).

ze základních principů své filozofie, ale lidského myšlení vůbec.¹⁰ Předpokládejme tedy, že ani jeden z přístupů nakonec za pravdivý neprohlašuje, ale oba v rámci svého pozdního díla hojně obhajuje. Pak nejspíše Leibniz v některých částech své ontologie zavádí ještě podstatnější kritéria, než je kritérium pravdivosti. Konečná ověřitelnost pravd založená na evidenci totiž náleží spíše vědě než ontologii. Alternativními kritérii efektivity teorie hmoty mohou být například jednoduchost, slučitelnost s evidencí a explanační síla.¹¹ Důležitost explanační síly na několika místech explicitně uvádí už Leibniz.¹²

Tato interpretace umožňuje zkoumat fenomenalismus i teorii agregátů, aniž bychom byli nuceni uměle hledat neexistující spojovací články mezi těmito systémy.¹³ I u ní se však lze obávat, že Leibnizovo filozofické dílo nadinterpretuje z hlediska podobného konfirmačního biasu jako ty, které upřednostňují pouze jeden postoj. Hrozí totiž, že se také bude snažit systematickosti Leibnizovy filozofie ubránit i proti samotnému historickému Leibnizovi.¹⁴ Na závěr tedy může být navržena otázka, nakolik oprávněné jsou takové argumentační „záchranné akce“ těch nejméně srozumitelných filozofů západní myšlenkové tradice, k nimž Leibniz nepochybně patří.

¹⁰ Lloyd Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014), 88.

¹¹ Glenn A. Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals* (Taylor & Francis e-Library, 2006), 15.

¹² Viz např. Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 113.

¹³ Viz Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 155.

¹⁴ *Ibid*, 21.

2 Interpretační problémy

Leibniz soudí, že příkladný autor jakéhokoli textu, ostatně po vzoru Boha, jehož kreativní činnost nedokonale napodobujeme, dokáže vložit co nejvíce myšlenek do co nejméně slov. Cílem je tedy být co nejstručnější a zároveň co nejvíce informativní. Slovy autora samotného: „Ten, kdo jedná dokonale, se podobá... dovednému autorovi, který umí vtěsnat co nejvíce skutečností do co nejmenšího prostoru.“¹⁵ Dalo by se říci, že tomuto ideálu se sám snažil kondenzovaným stylem svého díla přiblížit, i když někdy na úkor jiných důležitých vlastností filozofického textu, jako je například srozumitelnost. Tato kapitola se proto pokusí přiblížit Leibnizův svérázný způsob psaní a několik hlavních charakteristik jeho myšlení, stejně jako filozofické vlivy, které velmi často sloužily jako spouštěče jeho myšlení vůbec. Bude řečeno, že mnohé specifické charakteristiky Leibnizova díla představují těžko překonatelné interpretační problémy, a to zvláště pro téma této práce, která by proto měla být viděna v jejich světle. Je také třeba upozornit, že hodnotit Leibnizovu ontologii ahistoricky je zvláště problematické a v některých ohledech zavádějící.

Leibniz bývá svými komentátory obviňován z nesystematičnosti. Například Hartz však namítá, i když poněkud emotivně, že Leibnizova „touha spojovat nespojitelné a přemostit nepřemostitelné je nezkratná“. Tato touha „triumfuje nad komentátory, protože ta hezká, čistá, úhledná logická struktura, kterou se jim podařilo si vysnit, je beznadějný výmysl, jenž je odsouzen k tomu, aby byl roztráštěn na kousky o kameny korpusu [Leibnizova díla]“.¹⁶ Komentátoři, kteří Leibnizovo dílo interpretují jako ortodoxní idealismus, se tedy údajně snaží jeho myšlení vtěsnat do předem určených schémat, a

¹⁵ „Celui qui agit parfaitement est semblable à... un savant auteur, qui enferme le plus de réalités dans le moins de volume qu'il peut.“ Gottfried Wilhelm Leibniz a Michel Fichant, *Discours de métaphysique; (suivi de) Monadologie: et autres textes*. (Paris: Gallimard, 2004), 155.

¹⁶ „But no matter how much the contemporary mind rebels against it, the desire to meld the unmeldable and bridge the unbridgeable is indomitable. It triumphs over the commentators because the nice, neat, tidy logical structure they manage to dream up is a hopeless fabrication destined to be smashed to bits on the stones of the corpus.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 8.

nedovolují mu zůstat „fluidním“. Současná analytická filozofie se tak snaží „zachránit Leibnize před ním samým“.¹⁷

Hartzova téměř srdceryvná pasáž naráží na problém systematickosti Leibnizovy filozofie. Otázka, zda je systematické a koherentní jeho pojetí substance a hmoty, bude prozkoumána v dalších kapitolách. Na tomto místě je však možno zhodnotit systematickosti jeho stylu psaní a argumentace. Přes svou snahu o systematizaci veškerého vědění či pokus o vytvoření univerzálního jazyka Leibniz nikdy nenapsal žádné zastřešující dílo, které by systematizovalo byť jen jeho vlastní filozofii a zahrnovalo definitivní stanoviska k jednotlivým částem Leibnizova myšlení.¹⁸ Čtenář je tedy odkázán na nespočet krátkých, často upravovaných textů, přičemž mnoho z nich je ve formě manuskriptů. Leibniz totiž za svého života vydal jen velmi malou část svého vyspělého díla.¹⁹ Manuskripty jsou však mnohokrát revidovány a doplněny o odkazy na ostatní texty. Jednalo se především o soukromé poznámky, které vůbec nebyly určeny jiným čtenářům.²⁰ Spousta Leibnizových textů skutečně dodnes nebyla vydána, editována, ani spolehlivě přeložena do angličtiny,²¹ natož do češtiny. Jediná kniha, kterou Leibniz za svého života vydal, je *Teodicea*,²² kterou se navíc tato práce nezabývá. I přes fragmentární povahu Leibnizova psaní jeho kompletní dílo čítá více než 200 000 stran.²³

Některá z Leibnizových zralých děl přitom neobsahují příliš toho, co bychom mohli nazvat argumentací. Například *Monadologie* či *Principy přírody a milosti* jsou spíše krátkými expozičními, které prezentují Leibnizovo myšlení ve velmi zhuštěné formě.²⁴ Strickland však například přesvědčivě *Monadologii* rozčleňuje na definice, axiomy, koroláry, argumenty, postuláty a

¹⁷ „They want to save Leibniz from himself.“ Ibid., 7.

¹⁸ Viz např. Jolley, *Leibniz*, 1; Roger S. Woolhouse, *Starting with Leibniz* (London and New York: Continuum, 2010), 9–10.

¹⁹ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 9.

²⁰ Christia Mercer a R. C. Sleight Jr., „Metaphysics: The early period to the ‚Discourse on Metaphysics‘“, in *The Cambridge Companion To Leibniz*, ed. Nicholas Jolley (Cambridge: Cambridge University Press, c1995), 70.

²¹ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 4.

²² Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 8.

²³ Strickland, *Leibniz Re-interpreted*, 3.

²⁴ Jolley, *Leibniz*, 9.

scholia,²⁵ ačkoli upozorňuje na fakt, že i s pomocí sekundární literatury je *Monadologii* nemožné plně pochopit nezávisle na ostatních Leibnizových textech.²⁶ Podle Garbera se dokonce dá říct, že Leibniz vykazoval známky toho, že mu chybí schopnost „intelektuálního soustředění“, neboť vždy pracoval na mnoha úkolech naráz a myšlenky produkoval v jakési jejich zárodečné podobě.²⁷ Leibnizův současník Fontenelle poeticky popisuje, že Leibniz sám považoval své myšlenky za „semínka“, která rád rozséval do „zahrad jiných lidí“ a že „tato semínka jsou často důležitější než samotné rostliny“.²⁸

Leibniz se zároveň vyžíval v tehdy „alternativních způsobech“ publikace. Jeho oblíbeným útvarem byl stručný a úderný text v podobě časopiseckého článku. V době jeho života vznikají první evropské vědecké časopisy, francouzský *Journal des sçavans* a britský *Philosophical Transactions of the Royal Society*, přičemž oba se objevují v roce 1665, tedy v době Leibnizova studia na univerzitě.²⁹ Leibniz byl nepochybně jedním z prvních průkopníků filozofického článku. Později se sám zasazoval o založení podobného časopisu ve svém rodném Německu. Časopis *Acta eruditorum* byl skutečně ještě za jeho života založen, ačkoli jeho vlastní plány na jeho založení selhaly. Leibniz zde hojně publikoval, stejně jako v časopise Berlínské akademie věd *Miscellanea Berolinensia*. První vydání *Miscellanea Berolinensia* z roku 1710 dokonce otisklo dvanáct článků jen od Leibnize.³⁰ Styl psaní, který je pro Leibnize charakteristický, je tedy často přizpůsoben této formě.

Kromě článků psal Leibniz poněkud osobněji laděné dopisy, jejichž obsah nebyl primárně určen veřejnosti. V době Leibnizova působení však bylo běžné sdílet své myšlenky pomocí dopisů, které byly často distribuovány, či

²⁵ Viz Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 34.

²⁶ *Ibid.*, 13.

²⁷ Daniel Garber, *Leibniz: Body, Substance, Monad* (New York: Oxford University Press, 2009), xvii.

²⁸ „He said that he liked to see the plants for which he had furnished the seeds growing in other people's gardens. These seeds are often more important than the plants themselves.“ Bernard Le Bovier de Fontenelle, „Eloge de Monsieur Leibnitz“, in *Eloges des academiciens avec l'histoire de l'academie royale des sciences en M. DC. XCIC* (The Hague: Isaac vander Kloot, 1740), 448–49; citováno z: Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, xvi.

²⁹ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 4.

³⁰ *Ibid.*, 4–5.

dokonce publikovány, ať už s autorovým vědomím a svolením, či bez něj. Tak byly jakýmsi napůl veřejnými texty.³¹ Za svůj život si Leibniz vybudoval síť korespondentů, z nichž někteří patřili ke špičce evropské vědy a filozofie. Mezi jeho korespondenty patřili například Thomas Hobbes, Nicolas Malebranche, Antoine Arnauld, Christian Wolff, Pierre Bayle, Bernard Le Bovier de Fontenelle, či Samuel Clarke. Tyto četné výměny dopisů jsou nyní považovány za jeden z nejdůležitějších zdrojů Leibnizových myšlenek.³² Při jejich interpretaci však opět narážíme na velkou řadu problémů.

Dopisy se totiž liší nejen stylem a jazykem, ale v mnoha případech také obsahem. Podobný problém lze nalézt nakonec i u výše zmíněných článků. Sám Leibniz uznává, že své dopisy přizpůsoboval tomu, jaká bude filozofická orientace jejich čtenáře.³³ Loptson tuto povahu Leibnizova psaní nazývá „chameleoní“ (*chameleon-like*). Je podle něj „snadné [ji] vidět jako svého druhu neupřímnost“.³⁴ Podle některých, včetně Loptsona, má Leibniz tendenci vidět pravdu v množství, často i nekompatibilních, postojů, protože byl nařknut, že je postmodernistou *avant la lettre*.³⁵

Tato práce se však pokusí obhájit, že Leibniz není relativistou, pokud jde o pravdu. Existuje podle něj striktně pouze jeden, objektivní druh pravdy a naše názory na něj se liší pouze „úhlem pohledu“, jinak řečeno mírou zřetelnosti, případně zmatenosti našich percepčí.³⁶ Tuto situaci předurčuje systém předzjednané harmonie. Každé monádě, která je v hierarchii monád níže než Bůh, nutně přisuzuje určitou mírou konfuze percepčí.³⁷ Jinými slovy, člověk nemá prostředky, jak zřetelně poznat pravdu „o všem“. Jak říká Leibniz: „Každá duše poznává nekonečno, poznává vše, ale zmateně.“³⁸ Jako konečná bytost by jinak musel znát pravd nekonečně mnoho. Stvořená substance by se tak stala stvořitelem, Bohem. Většinu „explanačních propastí“

³¹ Ibid., 4.

³² Ibid.

³³ Peter Loptson, „Was Leibniz an Idealist?“, *Philosophy* 74, č. 289 (1999): 372.

³⁴ „This ‚proto-Hegelian‘ note in Leibniz manifests itself in his correspondence, where we find a kind of chameleon-like quality in Leibniz's stance, easy to see as a sort of duplicity.“ Ibid.

³⁵ „[W]e might see Leibniz as... [a] post-modernist architect *avant la lettre*.“ Garber, *Leibniz: Body, Substance, Monad*, 2.

³⁶ Gottfried Wilhelm Leibniz a Milan Sobotka, *Monadologie a jiné práce* (Praha: Svoboda, 1982), 164.

³⁷ Ibid., 152.

³⁸ Ibid.

(*explanatory gaps*) tedy Leibniz považoval za důsledky omezení poznání, které je pro člověka inherentní a nepřekonatelné. Neomezená bytost každou inkonzistenci v nich nakonec může neproblematicky vysvětlit.³⁹ Mezi tyto problémy můžeme dle mého názoru řadit například právě ontologický status hmoty. Všechna tvrzení navíc vždy stojí před nestranným a vševědoucím soudcem, Bohem. Existuje tedy garant objektivní pravdy.

Tento Leibnizův názor může částečně objasňovat, proč Leibniz neměl potřebu některé ze svých ontologických tezí vydávat za definitivně pravdivé. Ve svém kognitivně omezeném světě dělá, co může, aby se pravdě přiblížil, a snaží se vysvětlit co nejvíce jevů pomocí co nejméně principů. Definitivnost těchto pravd ale nemůže nijak ověřit, jsou proto jaksi apriorně „provizorní“. V ontologii totiž neexistuje experiment, a tedy ani možnost falzifikace. V tomto světle je tedy větší omyl se v otázkách ontologie definitivně rozhodnout, než se nerozhodnout nikdy. Teze, které jsou skutečně relevantní pro naše poznání, Leibniz jako racionalista považuje za axiomy, a v žádném případě je nenechává nerozhodnuté.

Jak už bylo naznačeno, Loftson si tuto Leibnizovu tendenci zacházet s pravdou opatrně vysvětluje jako participaci v množství různých filozofických diskurzů, z nichž každý je nekompletní.⁴⁰ Je však důvod se domnívat, že Leibnizovi jde právě o nalezení společného jmenovatele těchto diskurzů a jejich sjednocení do jednoho celku, který se bude vyznačovat především svou jednoduchostí. „Většina filozofických škol má pravdu ve velké části toho, co přijímá, ale nikoli v tom, co odmítá,“⁴¹ říká sám Leibniz. Na tomto mottu se zdá být založen jeho velkolepý „projekt syntézy“,⁴² jemuž se oddával nejen v oblasti ontologie. Tato tendence vytvořit ekonomický a elegantní systém, který by v sobě spojoval prvky co nejvíce teorií a oplýval by bezprecedentní

³⁹ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 9.

⁴⁰ Loftson, „Was Leibniz an Idealist?“, 372.

⁴¹ „I have found that most of the sects are right in a good part of what they propose, but not so much in what they deny.“ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, ed. Leroy E. Loemker, 2. (Dordrecht: Reidel, 1989), 655.

⁴² Obrat „projekt syntézy“ (*project of synthesis*) viz Jolley, *Leibniz*, 7.

explanační silou, je hlavním znakem, a snad i cílem Leibnizova myšlenkového systému.⁴³

V této souvislosti lze zmínit například jeho (neúspěšné) snahy o vytvoření encyklopedie, která by shromažďovala veškeré dostupné vědění své doby, či univerzálního jazyka. Jeho sen o syntéze ve vědě i filozofii se projevuje například v pokusech o založení vědeckých institucí, kde by mohli vědci vést dialog.⁴⁴ Tyto snahy vyvrcholily založením Pruské akademie věd roku 1700.⁴⁵ Leibniz však jde mnohem dál. Na pozadí třicetileté války, která sužovala jeho rodnou zemi, se aktivně pokoušel politicky i teologicky smířit katolickou a protestantskou církev,⁴⁶ později i jednotlivé protestantské skupiny, například kalvinismus a luteránství.⁴⁷ V oblasti náboženství se mimo jiné pokoušel o smíření západní a východní tradice a nalézt křesťanskou interpretaci všech čínských náboženství.⁴⁸ Na základě toho nás nepřekvapí, že cílem studia všech významných náboženství i historie filozofie je podle Leibnize odhalení pravdy, která je „pohřbena a rozptýlena pod názory různých filozofických skupin“.⁴⁹

Tato tendence se zároveň projevuje v těžko docenitelné provázanosti všech domén Leibnizova myšlení, stejně jako specifických částí jeho filozofie. Mnoho z Leibnizových metafyzických děl je motivováno teologicky. *Metafyzické pojednání* má například sloužit alespoň zčásti jako náboženský základ, na kterém by se mohli shodnout všichni křesťané⁵⁰ a má původně řešit některé specifické problémy teologie⁵¹ a teodiceje⁵². Kromě toho se například snaží smířit svobodnou vůli s predestinací a vševědoucností Boha,

⁴³ „Apparently it [this system] takes the best from all systems and then advances further than anyone has done yet.“ Gottfried Wilhelm Leibniz, *New Essays on Human Understanding*, ed. Peter Remnant a Jonathan Bennett (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 71.

⁴⁴ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 7.

⁴⁵ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 3.

⁴⁶ Nicholas Jolley, „Introduction“, in *The Cambridge companion to Leibniz*, ed. Nicholas Jolley (Cambridge: Cambridge University Press, c1995), 3.

⁴⁷ Jolley, *Leibniz*, 14.

⁴⁸ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 7.

⁴⁹ „I have tried to uncover and unite the truth buried and scattered under the opinions of all the different philosophical sects...“ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 655.

⁵⁰ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 7.

⁵¹ Mercer a Sleigh Jr., „Metaphysics: The early period to the ‚Discourse on Metaphysics‘“, 68–69.

⁵² Viz Jolley, *Leibniz*, 20.

mechanickou filozofii vědecké revoluce s aristotelským pojetím fyziky,⁵³ a pro tuto práci je zvláště důležitá jeho snaha smířit fenomenalismus s teorií agregátů. Ta pro Hartze představuje poněkud vzletně řečeno smíření platonismu s aristotelismem.⁵⁴ Leibniz sám dále vyjmenovává, že mu jde o spojení Platóna s Démokritem, Aristotela s Descartem, scholastiků s novověkými mysliteli, teologie a morálky s rozumem.⁵⁵

Výše zmíněnou systematicčnost lze spatřovat ještě v jiném aspektu jeho myšlení, znamená-li dostatečné uvědomování si důsledků svých tvrzení na další specifická tvrzení či oblasti filozofického systému.⁵⁶ Leibnizovo myšlení se nese přísně v tomto duchu. Implikace některých tvrzení jsou nedozírné, ačkoli je nutno rekonstruovat některé argumenty, aby se toto ozřejmilo. Následující kapitola se pokusí demonstrovat implikace několika „principů“ neboli axiomů Leibnizovy metafyziky. Cílem této práce zároveň bude obhájit tezi, že i jeho fyzika a metafyzika jsou úzce provázány, ne-li dokonce neoddělitelné. V provázání jednotlivých částí svého myšlení Leibniz zachází tak daleko, že se například pokouší vysvětlit rozdíl mezi nahodilými a nutnými pravdami za pomoci stejných „principů“ jako rozdíl mezi racionálními a iracionálními čísly. Stejně jako mají iracionální čísla nekonečný desetinný rozvoj, nahodilé pravdy mají nekonečnou řadu důvodů. Racionální číslo je možno redukovat na základní tvar zlomku, stejně jako je nutná pravda redukovatelná na tautologii.⁵⁷

Na základě této Leibnizovy „posedlosti“ harmonií jej někteří považují především za představitele renesanční filozofie. Svět je harmonickým uspořádáním stvořených substancí, které jsou obrazem Boha.⁵⁸ Sám Leibniz by se však nepochybně nebránil zařazení i k jiným tradicím, neboť si západní filozofické tradice, na rozdíl například od Descarta, vysoce cenil. Lze také říci,

⁵³ Jolley, „Introduction“, 5.

⁵⁴ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 8.

⁵⁵ „[My] system appears to unite Plato with Democritus, Aristotle with Descartes, the Scholastics with the moderns, theology and morality with reason.“ Leibniz, *New Essays on Human Understanding*, 71.

⁵⁶ Jolley, *Leibniz*, 10.

⁵⁷ Viz Gottfried Wilhelm Leibniz, *Philosophical Essays*, ed. Roger Ariew a Daniel Garber (Indianapolis a Cambridge: Hackett Publishing Company, 1989), 59–60.

⁵⁸ Jolley, *Leibniz*, 2.

že stále zůstával do jisté míry uvnitř těchto tradic, především aristotelismu a scholastiky.⁵⁹

Jak píše Jolley, Leibniz sice usiloval o smíření směrů, ale také dokázal být velmi kritický a nemilosrdný vůči ostatním filozofům. Sám často potřeboval jako hnací sílu svého díla teorie, které mu nebyly sympatické. Spousta z jeho děl vznikala přímo ve vědomé opozici vůči jeho současníkům.⁶⁰ Leibnizova filozofie se tak dá podle mého názoru s trochou nadsázky brát jako příručka alternativních řešení, která korigují ta již zastávaná. Jako příklad může opět posloužit *Metafyzické pojednání*, které je kromě teologických motivací reakcí na karteziánství.⁶¹ Leibnizovo dílo *Nouveaux Essais sur l'entendement humain* je přímou kritikou Lockova spisu *Ěsej o lidském rozumu*.⁶² *Teodicea* je pak kritickou reakcí na díla Pierra Bayla.⁶³ Zároveň se například často kriticky vymezuje vůči odlišným pojetím substance, například Spinozově monismu, Descartově dualismu i dobovému mechanickému materialismu. Pomocí průniku vybraných aspektů těchto teorií tvoří svou vlastní odpověď na otázku po substanci.

⁵⁹ Ibid., 7–8.

⁶⁰ Ibid., 8.

⁶¹ Ibid.

⁶² Viz např. Ibid., 23–25.

⁶³ Viz např. Ibid., 25–27.

3 Logické kritérium substance

Ptáme-li se na ontologický status hmoty v Leibnizově idealismu, ptáme se vlastně na extenzi pojmu substance. Výsledný idealismus, ať už ve své ortodoxní formě, či v té poněkud oslabené variantě obohacené o tělesné substance či agregáty, je pro Leibnize nevyhnutelnou odpovědí na otázku především po *intenzi* pojmu substance. Jak říká Strickland, „přestože intenze pojmu substance je [u Leibnize] ustálená, jeho extenze zůstává nerozhodnutá“. Lze tedy definovat pojem substance. Problematické však je rozhodnout, která jsoucna dané požadavky splňují.⁶⁴

Na úvod této kapitoly bude krátce představeno, jakým způsobem je Leibnizovo první kritérium individuální substance založeno na dvou „principech“, jak nazývá některé své axiomy. Bude se jednat o princip dostatečného důvodu a princip sporu. Dále bude podrobně prozkoumáno první kritérium substance. Druhému kritériu je vyhrazena kapitola 4. Rozbor těchto kritérií pak může být považován za rozbor intenze tohoto pojmu. Obě kritéria navazují na Aristotelova kritéria substance,⁶⁵ ačkoli v některých aspektech se liší, například ve vztahu k teorii pravdy.⁶⁶ Leibnizova teorie pravdy bude představena na pozadí logického kritéria substance. Extenze tohoto pojmu, tedy otázka, co skutečně pod pojem substance spadá, bude položena v kapitole 5.

Slovy Hartze, Leibniz je „odhodlán začít [svůj výklad] od úplných základů“. Nic není možno nechat náhodě. Leibniz ve svém díle nepřipouští „ani náznak konvence či arbitrárnosti“.⁶⁷ Dostojí-li tedy svému slovu, zdá se, že jako první bude Leibniz muset čelit dvěma otázkám kosmického rozměru: proč je spíše něco než nic? A proč je to něco, co je, tak, a ne jinak? Na obě z nich se Leibniz snaží nabídnout uspokojivou odpověď.

⁶⁴ „Although the intension of the term ‚substance‘ is fixed, its extension remains undetermined; in other words, though Leibniz is clear about what is involved in being a substance, he is less clear about what items in the world satisfy the description.“ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 36–37.

⁶⁵ Jolley, *Leibniz*, 38.

⁶⁶ *Ibid.*, 48.

⁶⁷ „Leibniz is intent on starting at absolute rock-bottom. There can be no hint of convention or arbitrariness at this stage. Everything here must be completely determinate.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 32.

Samotná první otázka, proč svět existuje, už předpokládá platnost Leibnizova principu dostatečného důvodu, podle kterého je možno určit důvod každé věci, události a pravdy,⁶⁸ tedy alespoň pro toho, kdo má k těmto důvodům přístup. O nutnosti takového nalezení vypovídá podle Leibnize například to, že *nic* se zdá být snazší a jednodušší než *něco*.⁶⁹ Poněkud obecně řečeno, jednoduchost je podle Leibnize dokonce ušlechtilou vlastností jsoucna. Největší jednoduchost je jedním ze základních znaků Boha. Být jednoduchý znamená být bez částí. Být bez částí znamená být imateriální.⁷⁰ Entity se pak tím spíš budou kvalifikovat jako substance, čím jsou jednodušší. Jak bude upřesněno v rámci ontologického kritéria substance, pouze nedělitelné substance mohou zakládat svět.⁷¹ Bylo-li by možno substanci rozdělit na části, právě tyto její části by byly substancemi, a tak dále *ad infinitum*. Substance tedy musí být kvalitativně jiné, inherentně nedělitelné povahy. Substance složené, jedná-li se vůbec o substance, jsou (ačkoli velmi problematicky) odvozeny právě z těch jednoduchých.⁷² O jednoduchosti ve smyslu nedostatku námahy pak pravděpodobně nelze vůbec hovořit. Boha totiž stvoření světa ve skutečnosti nemohlo vyčerpat.

Je-li tedy *nic* jednodušší, je nutno nalézt skutečně dostatečný důvod pro *něco*. Pro každý stav věcí neboli nahodilou pravdu existuje nekonečná řada důvodů, jejichž kauzální řetězec lze potenciálně vysledovat. Jde však také o nahodilé pravdy, protože se týkají běhu věcí. Dostatečný důvod nahodilých pravd tedy nelze nalézt uvnitř řetězce nahodilých pravd. Je nutno tak učinit mimo řadu nahodilých věcí. Jak říká Leibniz: „Musí se nacházet v substanci, jež je její příčinou a je nutnou bytostí, která má důvod své existence v sobě. Jinak bychom totiž ještě stále neměli dostatečný důvod, u něž bychom se mohli zastavit“.⁷³ Je jen krůček k tomu říci, že tato jednoduchá substance, která představuje dostatečný důvod existence vesmíru, obsahuje všechny

⁶⁸ Strickland uvádí, že Leibniz má v úmyslu principy metafyziky univerzálně aplikovat na věci, události i pravdy. Je-li to možné, v této kapitole jsou termíny používány zaměnitelně. Viz Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 88.

⁶⁹ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 149.

⁷⁰ Např. *ibid.*, 145.

⁷¹ Např. *ibid.*

⁷² Např. *ibid.*, 156.

⁷³ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 150.

dokonalosti, které se projevují ve stvořeném světě, v největší možné míře.⁷⁴ Předpoklad tohoto argumentu je podle mého názoru podobný Anselmovu aposteriornímu důkazu existence Boží. Jedná se o tezi, že „existuje něco, co je nejlepší, největší, nejvyšší ze všech existujících věcí“.⁷⁵ Dobré (či „dokonalé“) věci jsou u Leibnize, stejně jako v tomto Anselmově argumentu, dobré prostřednictvím největšího dobra, Boha, které je dobré samo ze sebe. Není-li pak dokonalost, prostřednictvím které tyto věci mají míru dokonalosti, nejvyšší, pak tato dokonalost není dobrá sama ze sebe a je opět dobrá prostřednictvím jiné, vyšší dokonalosti. Musí tedy existovat nejvyšší dokonalost, abychom vůbec mohli hovořit o tom, že něco jiného má *míru* dokonalosti.⁷⁶ Jak bylo navíc řečeno, samotná existence věcí závisí na bytosti, jejíž esence již zahrnuje existenci. Je-li tedy existence Boha možná, pak je i nutná.⁷⁷

Protože spravedlnost je dokonalostí v etickém smyslu, je Bůh také nekonečně spravedlivý.⁷⁸ Dokonalost Boha ospravedlňuje nejen existenci vesmíru vůbec, ale také to, proč jsou věci přesně tak, jak jsou. Spravedlivý Bůh totiž nemůže jednat nespravedlivě. Substance ve stvořeném světě obdarovává tak velkou částí svých vlastních dokonalostí, jak je to možné. „Největší rozmanitost“ je tak spojena s „největším řádem“. Bůh je garantem toho, že „zvolil ten nejlepší možný plán“, ve kterém jsou „prostor, místo a čas využity nejlépe a největšího účinku se dosahuje nejjednoduššími způsoby... [P]ři něm jsou tvorům dány největší moc, největší poznání, největší štěstí a největší dobrota, které mohl vesmír v sobě připustit“.⁷⁹ Bez toho by bylo „nemožné se vypořádat s tím, proč běh věcí je spíše tento než jiný“ a nebylo by možno odpovědět na otázku po dostatečném důvodu existence a faktických

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ „There is something that is the best, the greatest, the highest, of all existing things.“ Anselm, Jasper Hopkins, a Herbert Richardson, *Complete philosophical and theological treatises of Anselm of Canterbury* (Minneapolis: A.J. Banning Press, 2000), 7.

⁷⁶ Srov. *ibid.*; Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 150.

⁷⁷ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 163. V textu práce je sledována část linie Leibnizových důkazů existence Boha, avšak nesystematicky a pouze natolik, nakolik argumenty přímo souvisí s principem dostatečného důvodu.

⁷⁸ *Ibid.*, 150.

⁷⁹ *Ibid.*, 150–51.

okolností věcí.⁸⁰ Nebylo by možno ani odpovědět na tíživou otázku teodiceje, totiž jak může Bůh stvořit svět, v němž se nachází zlo.

V rámci etického aspektu tohoto uspořádání by mohlo být namítnuto, že člověk přece koná zlo, a to úmyslně. Leibniz má však připravenou odpověď: „Nemáme právo se ptát, proč Jidáš zhřešil, ale proč je hříšný Jidáš připuštěn do existence spíše než jiné možné osoby“.⁸¹ Triviálně řečeno: není sporné konat zlo v dobrém světě. Substance jsou sice obdarovávány největší možnou dokonalostí, jsou ale zároveň nutně nedokonalé, protože stvořené.⁸² Pokud by Jidáš neexistoval, Ježíš by podle Leibnize musel očekávat ještě něco horšího.

Podle Leibnize je princip dostatečného důvodu jedním ze dvou axiomů, na kterém je založeno usuzování. Předzjednaná harmonie však naráží na zásadní problém determinismu. Zdá se totiž, že je-li běh věcí dán předzjednanou harmonií, stvořenou a schválenou Bohem, ze strany substancí vůbec není možno do něj zasahovat. K objasnění tohoto problému je třeba si vzít na pomoc druhý z axiomů, kterým je princip sporu.

Princip, který Leibniz nazývá principem sporu, je ve skutečnosti složen ze dvou logických zákonů.⁸³ První z nich, který je v dnešní logické terminologii stále nazýván principem sporu, říká, že výrok nemůže být zároveň pravdivý a nepravdivý, tedy $\neg(A \wedge \neg A) \Leftrightarrow T$. Druhý zákon, který nyní nazýváme principem vyloučeného třetího, pak dodává, že existují pouze dvě pravdivostní hodnoty a každému výroku je přiřazena právě jedna z nich. Každý výrok je tedy buď pravdivý, nebo nepravdivý.⁸⁴ Je možno jej formalizovat jako $(A \vee \neg A) \Leftrightarrow T$.

V principu vyloučeného třetího je opět možno spatřovat důkaz toho, že pro Leibnize je definitivně rozhodnutelná pravdivost všech výroků. Bez něj by vůbec nebylo možné poznání pravdy.⁸⁵ Podle Leibnize z principu sporu (v Leibnizově terminologii, tedy z obou principů dohromady) přímo vyplývá

⁸⁰ Ibid., 151.

⁸¹ „We Must Not Ask Why Judas Sins but Only Why Judas the Sinner Is Admitted to Existence in Preference to Some Other Possible Persons.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 60.

⁸² Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 163.

⁸³ Ibid., 86.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

princip identity,⁸⁶ nyní nazýván zákonem totožnosti. Je-li pravda, že výrok nemůže být zároveň pravdivý a nepravdivý, pak $(A \rightarrow A) \Leftrightarrow T$. Leibniz jej obohacuje o modální operátor, neboť nejenže je A identické s A , ale ani nemůže nebýt.⁸⁷ Toto je například v souladu s jeho pojetím substance, jejíž všechny vlastnosti jsou dány a jsou takzvaně jisté, jak bude demonstrováno níže. Právě nutnost nutných pravd, tedy pravd metafyziky, logiky, aritmetiky, či geometrie, je určena principem sporu. Lze totiž vždy pomocí *reductio ad absurdum* dokázat, že jejich negace implikuje kontradikci.⁸⁸ Nutné pravdy jsou tedy převeditelné na tautologii či identitu, protože jejich subjekt v sobě již zahrnuje predikát.⁸⁹

Všechny pravdy však nejsou nutné. Stavy věcí či nahodilé pravdy jsou nutné pouze „fyzicky“ či „hypoteticky“.⁹⁰ Neřídí se principem sporu, nýbrž principem vhodnosti.⁹¹ Tento princip je metafyzickým principem, nikoli však už logickým zákonem. Opak nahodilých pravd neimplikuje logický spor, nýbrž „nedokonalost“ či „morální absurditu“.⁹²

Bůh je podle Leibnize svobodný a na základě své dokonalosti dělá to nejdokonalejší, přičemž se nikdy nemýlí. Na stejném místě však Leibniz tvrdí, že „čím je někdo moudřejší, tím více je determinován dělat to, co je nejdokonalejší“.⁹³ Zdá se tedy, že v určitém smyslu metafyzické a logické principy jako zákony racionality i dobroty „platí“ i pro Boha samotného. Bůh však má mít zcela svobodnou vůli. Má být tvůrcem všeho, tedy i logických zákonů. Tím, že mu odpíráme možnost jednat jinak, svým způsobem omezujeme jeho všemohoucnost, a jedná se tak o svého druhu negativní teologii. V duchu Occamovy kritiky negativní teologie můžeme namítnout, že přisuzovat Bohu nutnost znamená jej omezovat.⁹⁴ Na to však Leibniz odpovídá, že ptáme-li se, jestli Bůh jedná na základě nějakého druhu nutnosti,

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Viz Leibniz, *Philosophical Essays*, 151.

⁸⁹ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 90.

⁹⁰ „[W]e must pass from physical or hypothetical necessity...“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 150.

⁹¹ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 151.

⁹² „[I]ts contrary implies imperfection or moral absurdity.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 151.

⁹³ „[T]he wiser one is, the more one is determined to do that which is most perfect.“ Ibid.

⁹⁴ Viz Pavel Floss, *Architekti křesťanského středověkého vědění*, 2. (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014), 271.

například na základě metafyzického principu vhodnosti, nebo pouze na základě své vůle, je skutečně nutno uznat, že jedná na základě nutnosti. Avšak „taková nutnost je požehnaná“.⁹⁵

Svět je sice Božím dílem, avšak podle Leibnize je jisté, že Bůh není kauzální příčinou všeho.⁹⁶ V tomto ohledu se vymezuje vůči okazionalismu a názoru, že neexistuje, jak říká Jolley, „dělba kauzální práce mezi Bohem a tvory“.⁹⁷ Aktivita je podle něj, jak bude rozebráno v rámci druhého kritéria substance, jednou z hlavních charakteristik substancí. Potom je ale těžké rozlišovat mezi činy Boha a činy substancí.⁹⁸ Abychom byli schopni tyto činy odlišit, je nutno zavést pojem substance.

Substance jsou, v návaznosti na Aristotela, „posledními subjekty predikace“.⁹⁹ Znamená to, že subjekt, jemuž je možno přiřadit více predikátů, již „nemůže být přiřazen žádnému jinému subjektu jako predikát“.¹⁰⁰ Protože všechny predikáty se pravdivě přiřazují subjektům na základě stavů věcí, Leibniz dále argumentuje, musí být tyto predikáty již nějak obsaženy v samotných věcech. Stejně jako v případě nutné pravdy je predikát obsažen v subjektu, je ve skutečnosti i v případě nahodilých pravd každý predikát implicitně obsažen v subjektu.¹⁰¹ Každá substance má natolik úplný pojem, že „všechny predikáty subjektu, jemuž je tento pojem přiřazen, z něho mohou být pochopeny a dedukovány“.¹⁰²

Bůh, uchopí-li úplný pojem takového subjektu, zároveň uchopuje i všechny jeho predikáty. Má-li například v mysli pojem Alexandra Velikého, zároveň již ví, „že porazí Dareia a Pora, a dokonce ví *a priori*, a nikoli ze zkušenosti, zda Alexandr zemřel přirozenou smrtí či jedem, o čemž nás může zpravit pouze historie“.¹⁰³ Zároveň je nutno říci, že v duši či substanciální formě Alexandra Velikého nalezneme nejen vše, co lze o něm

⁹⁵ „Therefore, you will say, he wills by necessity. I will say, with St. Augustine, that such necessity is blessed.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 20.

⁹⁶ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 60.

⁹⁷ „A proper understanding of this issue is essential in order to show the falsity of the occasionalist thesis that there is strictly no division of causal labour between God and creatures, and that everything is done by God.“ Jolley, *Leibniz*, 46.

⁹⁸ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 60.

⁹⁹ „Substances are ultimate subjects of predication.“ Jolley, *Leibniz*, 38.

¹⁰⁰ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 61.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

samotném vypovídat, nýbrž i vše, co se stalo, děje a stane v celém vesmíru, „kvůli vzájemné propojenosti věcí“.¹⁰⁴ Takto je každá substance zrcadlem vesmíru.¹⁰⁵ Bůh navíc vše ví *a priori*. Řečeno jazykem Kanta, pro neomezenou bytost jsou všechny soudy analytické, včetně těch, které jsou z pohledu omezených bytostí soudy syntetickými.

Neblahým důsledkem principu dostatečného důvodu, jak už bylo naznačeno, je obava, že existuje-li dostatečný důvod pro každou pravdu, věc i událost, je tím každá pravda nutná a její opak nemožný, a neexistuje tak například svobodná vůle. Leibniz je však připraven čelit i této výzvě, a to rozlišením mezi nutnými a jistými pravdami.¹⁰⁶ Byl-li by se Caesar rozhodl nepřekročit Rubikon, tento čin by nepředstavoval spor, ačkoli bylo již dáno, že se tak stane. Podle Leibnize skutečně lze podat důkaz, že překročit Rubikon bylo jaksi „v povaze“ Caesara, a to doslova. Onen čin byl předem zahrnut v samotném jeho pojmu. Důvod pro Caesarovo překročení Rubikonu pak triviálně spočívá ve specifické povaze stvoření. Člověk koná vždy to, co se mu jeví jako nejlepší či nejvhodnější. V tom je obrazem Boha. Brání-li mu něco v objektivně nejlepším rozhodnutí, je to jeho kognitivní nedokonalost.¹⁰⁷ Existuje tedy několik jednoduchých „zákonů vesmíru“, které „regulují běh věcí“.¹⁰⁸ Konfigurace stvoření je tedy již taková, že každá substance jedná na základě principu vhodnosti, nikoli však na základě principu sporu. Výsledky těchto jednání jako takové pak jsou skutečně nahodilé. Jde o následky svobodných rozhodnutí na základě volby „nejlepší z mnoha stejně možných věcí“.¹⁰⁹

Na pozadí prvního kritéria substance vyvstává Leibnizova velmi specifická teorie pravdy, která spočívá v „pojmovém zahrnování“ (*concept-containment*). Výrok je pravdivý, právě když je pojem predikátu zahrnut v pojmu subjektu.¹¹⁰ Všechny pravdy je tak nakonec možno confirmovat. Confirmace části pravd nahodilých je však nutně přenesena mimo oblast

¹⁰⁴ „...because of the interconnection of things.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 72.

¹⁰⁵ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 166.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 65.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 67.

¹⁰⁸ „I therefore think that there are only a few free primitive decrees that regulate the course of things, decrees that can be called laws of the universe...“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 71.

¹⁰⁹ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 68.

¹¹⁰ Jolley, „Introduction“, 9.

lidského poznání. Tato teorie pravdy je sama jedním z argumentů, který Leibniz používal pro obhajobu principu dostatečného důvodu: právě obsahování predikátů v subjektu je dostatečným důvodem pro jakoukoli pravdu. Podle některých je však spíše teorie pravdy odvozena z principu dostatečného důvodu, protože tato teorie pravdy „vysvětluje, proč existuje dostatečný důvod pro každou pravdu, protože garantuje, že bude možné jej vysvětlit pomocí vztahů mezi pojmy“.¹¹¹ Jak expresivně vyjadřuje Leibniz: „*Praedicatum inest subjecto*, jinak nevím, co je to pravda.“¹¹²

Ačkoli následující problematika je nad rámec této práce, někteří komentátoři hovoří o tom, že Leibniz přímo odvozuje svou metafyziku z logiky.¹¹³ Z jeho teorie pravdy by proto například vyplýval Leibnizův zákon o identitě nerozlišitelných věcí. Právě to, že každá substance je určitým individuem, které má kompletní pojem, jakýsi dokonalý určitý popis, dělá substanci individuální substancí. Je tedy z definice nemožné, aby dvě substance sdílely všechny predikáty.¹¹⁴ Leibniz uvádí, že dokonce nemohou existovat ani dvě substance, které sdílejí všechny nerelační vlastnosti a liší se pouze kvantitativně, například tvarem, velikostí či umístěním.¹¹⁵ Imateriální substance totiž žádné kvantitativní vlastnosti nemají.¹¹⁶

První Leibnizovo kritérium substance není neproblematické. Jolley například upozorňuje, že Leibniz užívá výrazy subjekt a predikát nekonzistentně a volně zaměňuje subjekt jako součást výroku, tedy pojem individuální substance, a subjekt jako samotnou substanci, tedy věc ve světě.¹¹⁷ Naštěstí však máme k dispozici další kritéria, která vycházejí

¹¹¹ „The conceptual containment theory explains how there could be a sufficient reason for every truth by guaranteeing that there will be an explanation in terms of conceptual relations.“ Yitzhak Y. Melamed a Martin Lin, „Principle of Sufficient Reason“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2018 (cit. 3.4.2019). Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/sufficient-reason/>.

¹¹² „*Praedicatum inest subjecto*; otherwise I do not know what truth is.“ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 337.

¹¹³ Jolley, *Leibniz*, 49.

¹¹⁴ *Ibid.*, 50.

¹¹⁵ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 62.

¹¹⁶ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 56.

¹¹⁷ Jolley, *Leibniz*, 51.

z jiných předpokladů. Jak Leibniz sám uznává, „tato definice nestačí a takové vysvětlení je pouze nominální“.¹¹⁸

¹¹⁸ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 61.

4 Ontologické kritérium substance

Na několika místech v této práci již bylo naznačeno, že člověk by měl být jakýmsi hylemorfickým jsoucnem. V tomto pojetí k jeho fyzickému tělu přistupuje substanciální forma či duše.¹¹⁹ Když byla řeč o Alexandru Velikém, vypovídal o něm Leibniz jako o subjektu například to, že zemřel.¹²⁰ Leibniz zároveň bez okolků udává jako příklad jednání to, že Caesar překročil Rubicon.¹²¹ Z toho je zřejmé, že substancí, o níž zde Leibniz mluví, je individuum Alexandr Veliký, tedy celý tento člověk, nikoli jen jeho *duše*.¹²² Takové substance Leibniz nazývá tělesnými substancemi (*corporeal substances*), složenými substancemi (*composite substances, composites*) či živočichy (*animals*).¹²³ Složená substance je agregát neboli *unum per accidens*.¹²⁴

To ale představuje kontradikci nejen vůči běžnému pojetí Leibnize jako idealisty, ale i vůči pojetí substance na jiných místech v Leibnizově ontologii. Zároveň se totiž můžeme dozvědět, že nejenže tělo nemůže zemřít, ale také že duše jsou tím jediným, co se ve světě nachází. V takovém pojetí jsou substancemi pouze jednoduché substance (*simple substances, simples*), v pozdním období nazývané monády.¹²⁵ Pojem monáda u Leibnize později nahradil předchozí pojem substanciální forma.¹²⁶ Všechny monády mají percepcce a lze je nazvat entelechiemi.¹²⁷ Duše jsou monády se zřetelnějšími percepcemi, které mají vzpomínky. Duchové jsou pak monády, které jsou

¹¹⁹ „Leibniz applied this so-called ‚hylomorphic‘ analysis of individual material substances, their analysis into ‚matter‘ (*hyle*, in Greek) and ‚form‘ (*morphe*).“ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 28.

¹²⁰ Viz Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 61.

¹²¹ Viz *ibid.*, 67.

¹²² Daniel Garber, „Leibniz and The Foundations of Physics: The Middle Years“, in *The Natural Philosophy of Leibniz*, ed. Kathleen Okruhlik a James R. Brown (Dordrecht: Springer Netherlands, 1985), 30.

¹²³ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 46.

¹²⁴ Viz např. Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 19.

¹²⁵ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 46.

¹²⁶ Viz např. Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 17; Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 46.

¹²⁷ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 159.

navíc obdařeny apercepcí, tedy sebevědomím,¹²⁸ poznávají nutné pravdy¹²⁹ a mohou vstupovat do společenství s Bohem.¹³⁰ Jde o lidské bytosti.¹³¹

Leibniz podává vyčerpávající seznam kritérií, která musí substance splňovat. Kritéria ontologická však nelze podat bez jejich konkrétní aplikace na teorii hmoty. Leibniz totiž pro tato kritéria často argumentuje již na základě některých předpokladů o ontologickém statusu hmoty. Ontologická kritéria substance tedy svým způsobem představují „bránu“ z Leibnizovy logiky do sféry tělesnosti. Než však bude možno zodpovědět otázku, jaká je skutečně u Leibnize extenze pojmu substance, můžeme dočasně přijmout Stricklandovu tezi, že je vhodné tuto inkoherenci chápat jako „dvě úrovně reality“, mezi kterými Leibniz volně přechází, aniž by tyto přechody explicitně přiznával.¹³²

Při takovém chápání lze říci, že složené pseudo-substance existují jaksi „odvozeně“. Míra reality je jim propůjčována substancemi v pravém smyslu slova, tedy monádami. Později uvidíme, že chceme-li chápat Leibnizovu ontologii jako „ontologii úrovní“, bude jich třeba zavést ještě více. Zároveň pak bude nutno se ptát, jakou explanační silou taková ontologie může oplývat, nemá-li vymezený svůj centrální pojem, kterým je pojem existence či bytí. I od samotného Leibnize se níže dozvíme, že substance jsou tím, co *skutečně* existuje. Pojem substance podle něj má „obrovský význam a přínos pro filozofii“.¹³³ Používáme-li však v rámci této ontologie výraz „existovat“ i jinak než ve smyslu „existovat skutečně“, zdá se, že si tím kopeme vlastní jámu – tedy za předpokladu, že jsme jinak připraveni pomocí tohoto pojmu objasňovat pojmy ostatní. Pojem bytí bude centrální i pro ontologické kritérium substance.

Úplný pojem substance je jaksi „vyrytý“ do duše tělesné substance, přičemž ze samotného tohoto pojmu lze vyčíst i minulost, přítomnost a budoucnost celého vesmíru.¹³⁴ Substance ale nejenže *mají* úplný pojem;

¹²⁸ Ibid., 158.

¹²⁹ Ibid., 161.

¹³⁰ Ibid., 171.

¹³¹ Zde jsou proto, je-li to možné a není-li řečeno jinak, synonymní termíny užívány zaměnitelně.

¹³² Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 47.

¹³³ „I believe that the consideration of substance is of the greatest importance and fruitfulness for philosophy.“ Leibniz, *New Essays on Human Understanding*, 150.

¹³⁴ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 89.

především *jsou* úplnými *jsoucný*. Tato jejich vlastnost je ve skutečnosti původní: jen „ontologicky“ úplná *jsoucná* mohou mít „logicky“ úplný pojem.¹³⁵ Zastřešujícím ontologickým kritériem Leibnizovy substance je aristotelská myšlenka, že substance je to, co má „skutečně nezávislou existenci“,¹³⁶ samozřejmě kromě závislosti na Bohu. Bůh je totiž nejen stvořil, ale nadále je zachovává, a dokonce substance „jistým druhem emanace nepřetržitě tvoří“.¹³⁷ Toto by podle Leibnize nemělo nijak oslabovat další tezi jeho ontologie, totiž že vše, co se substancí děje, pochází z jejího vnitřního zdroje.¹³⁸ Logické kritérium ustanovilo substancí jako *jsoucno*, které má ve své duši již obsaženo vše, co se mu kdy stane. Pro Leibnizovu substancí to však také znamená, že vše je „důsledkem prvního stavu, který jí Bůh dal, když ji stvořil“¹³⁹ či „rozvojem [jejích] vlastních... [substanciálních] forem.“¹⁴⁰

Woolhouse uvádí, že Leibniz používá tradiční scholastickou terminologii, když mluví o substancí jako o *ens per se*.¹⁴¹ K *ens per se* pak lze klást dvojí kontrast. Doplnkem k substancí jsou její akcidenty neboli její predikáty.¹⁴² To je příznačné, neboť již v rámci logického kritéria bylo zavedeno, že predikáty mohou existovat pouze *na* subjektu, který už není závislý na ničem jiném. Subjekt si pak ponechává svou identitu navzdory neustálé změně svých predikátů.¹⁴³ Druhým kontrastem k substancí jsou agregáty: složené substance, uskupené či odvozené z těch jednoduchých. Svět by se takovým způsobem, jak bylo ostatně cílem této diskuze, skládal ze substancí, všeho „v nich“ a všeho „z nich“.

Kromě *ens per se* Leibniz hovoří o *unum per se*. Tento výraz zdůrazňuje, že kromě toho, že substance je pravým *jsoucnem* (*ens*), tedy tím, co skutečně existuje, musí se v ní z definice nacházet jakýsi sjednocující

¹³⁵ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 24.

¹³⁶ Jolley, *Leibniz*, 4.

¹³⁷ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 68.

¹³⁸ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 29.

¹³⁹ „Everything happens to each substance as a consequence of the first state God gave to it in creating it.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 82.

¹⁴⁰ „All the changes that happen to created substances and the predicates that become true of them are a development of their own... ‚forms‘.“ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 31.

¹⁴¹ „Using traditional scholastic vocabulary, he described substance as ‚ens per se‘, ‚being through itself‘, not dependent on anything else for its existence.“ Ibid., 19.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Viz Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 157; Jolley, *Leibniz*, 19.

princip, který z ní dělá právě jednu či *individuální* substanci.¹⁴⁴ Jak sám říká: „Považuji tento tautologický výrok... za axiom, totiž že co není skutečně *jedním* jsoucnem, není skutečně *jedním jsoucnem*... Jedno a bytí se vzájemně podporují.“¹⁴⁵ Podle Hartze monáda nese takzvané „břemeno individualizace“ (*individuation burden*), což představuje jeden ze dvou nároků, který klade na každou metafyziku částí.¹⁴⁶ To v důsledku znamená, že aby byla substance individuem, musí být „jednotou“, jinými slovy *jedním* kvalitativně diskrétním jsoucnem. Jak říká Arnauld v jednom z dopisů: „[Člověk] je nedělitelný v tom smyslu, že nelze myslet půlku člověka.“¹⁴⁷ Lze však myslet například půlku jeho těla.¹⁴⁸ To, jakým způsobem tato jednota vzniká přistoupením substanciální formy například u tělesné substance, bohužel Leibniz příliš neobjasňuje.¹⁴⁹

Jak již bylo řečeno, z Leibnizova pojetí nezávislosti substance vyplývá, že vše, co se této substanci děje, je pouhou realizací její vlastní bytnosti.¹⁵⁰ Leibniz tímto zcela popírá kauzální působení mezi substancemi, přičemž zde nehovoříme o interakci substance materiální, těla, a imateriální, duše, ale o interakci mezi *individuálními* substancemi. „Monády nemají žádná okna, jimiž by do nich mohlo něco vstupovat nebo z nich vystupovat,“ ustanovuje Leibniz v *Monadologii*.¹⁵¹ *Individuální* substance jsou „zdrojem [svých] vnitřních dějů“.¹⁵² Jolley namítá, že tento argument proti kauzálnímu působení mezi substancemi se zdá být kontradiktorním. Výrok „Julius Caesar byl zabit Brutem a Cassiem“ zřejmě vyjadřuje relaci, která navíc kauzální působení předpokládá. Připomeňme zde Leibnizovu teorii pravdy, totiž že predikáty jsou vždy bezčasově obsaženy v subjektu. Pak by subjekt „Julius Caesar“ zahrnoval predikát „být zabit Brutem a Cassiem“. Protože je tento

¹⁴⁴ Viz např. Jolley, *Leibniz*, 68.

¹⁴⁵ „I hold this identical proposition... to be an axiom, namely, that what is not truly *one* being is not truly *one being* either... [O]ne and being are mutually supporting.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 86.

¹⁴⁶ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 43–44.

¹⁴⁷ „[I] [l'homme] est indivisible en ce sens qu'on ne saurait concevoir la moitié d'un homme.“ Gottfried Wilhelm Leibniz a Paul Janet, *Oeuvres philosophiques de Leibniz: avec une introduction et des notes* (Paris: Librairie Philosophique de Ladrance, 1866), 646.

¹⁴⁸ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 34.

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ Viz např. *Ibid.*, 28–29; Leibniz, *Philosophical Essays*, 82.

¹⁵¹ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 157.

¹⁵² *Ibid.*, 159.

predikát nutně pravdivý, znamená to, že *existuje* kauzální interakce mezi substancemi. Na tomto místě Leibniz odpovídá hypotézou, která je rovněž důsledkem teorie o pojmovém zahrnování, totiž že všechny relační predikáty jsou redukovatelné na predikáty nerelační. Výroky obsahující relační pojmy jsou tedy logicky odvoditelné ze sady výroků, které je neobsahují.¹⁵³ Jolley však namítá, že i kdyby taková analýza byla možná, znamená to pouze, že výroky obsahující relační vlastnosti jsou „teoreticky redukovatelné“, nikoli že jsou „ve skutečnosti nepravdivé“.¹⁵⁴

Například zabití Caesara Brutem a Cassiem by ale bylo vysvětlitelné na základě toho, že když spiklenci pozvedli dýky a Caesar zemřel, pro každého se tato událost stala z vlastního vnitřního důvodu. Caesar se spiklenci tak ani nikdy nemohl přijít do styku. Shakespearovský povzdech „Et tu, Brute...“ vyzněl do prázdna. Nebyl žádný Brutus, který by jej mohl slyšet. Vedlejším produktem popření interakce mezi substancemi je tak možnost jaksi existencialistického čtení Leibnizovy filozofie, i když opět značně *avant la lettre*. Absence skutečných *relací* znamená absence možnosti „relací“ mezilidských, tedy jakýchkoli vztahů. Duši člověka totiž Leibniz ztotožňuje s monádou, která mu přísluší. Na základě nemožnosti interakce mezi monádami není možná ani žádná komunikace mezi lidmi. Jak říká Kierkegaard o svém rytíři víry: „Je na všechno sám... [J]e vždy v naprosté izolaci.“¹⁵⁵ Stejně tak je „na všechno sama“ Leibnizova monáda, tedy každý člověk. Rytíř víry „v osamělosti vesmíru nikdy neuslyší další lidský hlas,“¹⁵⁶ stejně jako Brutus nikdy nemohl slyšet Caesarův povzdech. Pokud bychom Leibnizovu ontologii analyzovali důsledně, nakonec nutně vyústí v takovou kosmickou samotu individuí, ať už z ní chceme učinit filozofii života, či nikoli.

Jolley tvrdí, že v případě neexistence pravých relačních pojmů by vlastně výrok „Caesar byl zabit Brutem a Cassiem“ pravdivý nebyl.¹⁵⁷

¹⁵³ Jolley, *Leibniz*, 52–53.

¹⁵⁴ „Th[is] thesis... asserts at most that relational propositions are theoretically dispensable; it does not assert that such propositions are actually false.“ Ibid., 53.

¹⁵⁵ „[T]he knight of faith is alone in everything... The true knight of faith is always absolute isolation.“ Søren Kierkegaard, Howard V. Hong, a Edna H. Hong, *Fear and Trembling-Repetition* (Princeton: Princeton University Press, 1983), 79.

¹⁵⁶ „[I]n the loneliness of the universe [he] never hears another human voice...“ Ibid., 80.

¹⁵⁷ Jolley, *Leibniz*, 54.

Uvážíme-li východiska Leibnizovy metafyziky, zdá se tato možnost pravděpodobnější. Caesarovu smrt Leibniz nutně chápe pouze figurativně. Popírá totiž už pouhou možnost smrti i narození: „[N]eexistuje... úplné zplození ani úplná smrt... Co nazýváme zplozením, to jsou vývoje a mohutnění... co nazýváme smrtí, jsou vývojové degradace a zmenšování.“¹⁵⁸ Budeme-li v analýze důslední, ani například Cassius svou dýku pozvednout nemohl, protože Leibniz popírá nejen interakci mezi substancemi, ale i působení imateriální substance, Cassiovy duše, na jeho tělo. Loptson k tomuto trefně namítá, že propagujeme-li paralelismus, již tím implicitně předpokládáme jakýsi ontologický dualismus.¹⁵⁹ Popření interakce mezi dvěma jsoucnými znamená, že uznáváme jejich koexistenci a to, že těla existují v nějakém smyslu odděleně od duší, stejně jako duše od těl. V kapitole 5 uvidíme, že v jádru toto tvrzení není daleko od pravdy.

Jak již bylo řečeno, první kontrast k substancím mohou představovat její vnitřní stavy a vlastnosti. Druhým kontrastem, velmi důležitým pro Leibnizovo pojetí hmoty, však představuje něco, co se nachází nad substancemi, jsoucno, která Leibniz nazývá *unum per accidens*. Pod tímto pojmem lze chápat cokoli, co není substancí, ale co běžně, avšak iluzorně, vnímáme jako *jedno* jsoucno. Jednoduchým příkladem je například armáda vojáků či stádo ovcí: hovoříme o jedné armádě, ale nechceme tím říci, že armáda je substancí. Spíše tím myslíme uskupení či agregát substancí, vojáků, kteří ale nejsou spojeni žádným „substanciálním lepidlem“. Vojáka v armádě lze například odstranit či nahradit, aniž by armáda přestala existovat.¹⁶⁰ Armáda neexistuje nezávisle na jednotlivých vojácích. Hovoří-li Leibniz o jednotě substance, spojuje s touto jednotou nedělitelnost a nezničitelnost.¹⁶¹ Stádo ovcí je zřejmě dělitelné a zničitelné, a proto nemůže být substancí.

Pro Leibnizovu ontologii je zásadní, vyjádříme-li se poněkud obecně, že každé tělo, existuje-li, musí mít duši, ale zároveň každá duše musí mít tělo: „Jediný Bůh je úplně oproštěn od těla.“¹⁶² Je tedy zřejmé, že Leibniz se nikdy nesnažil popírat nějaký stupeň existence materiálním jsoucnům. Před otázkou,

¹⁵⁸ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 169.

¹⁵⁹ Viz Loptson, „Was Leibniz an Idealist?“, 368.

¹⁶⁰ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 97.

¹⁶¹ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 20.

¹⁶² Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 169.

zda hmota existuje, podle Russella Leibniz nikdy nebyl postaven a východiskem jeho ontologie je otázka, jaká je povaha hmoty, nikoli zda existuje.¹⁶³ Leibniz sám se tímto přístupem chlubí: „Ve skutečnosti neeliminuji tělo, ale redukuji ho na to, čím je.“¹⁶⁴ Jedním z argumentů pro imateriální substanci je totiž předpokládaná existence agregátů, které jsou nějakým způsobem mimo tyto substance. Kdyby nebyly mimo ně, nebylo by možno, aby je imateriální substance obdařovala nějakou částí své reality.¹⁶⁵ „Bytí (*being*) je jedna věc a jsoucna (*beings*) věc druhá,“ říká Leibniz, „ale množné číslo předpokládá jednotné, a kde není bytí, tam už vůbec nebudou jsoucna. Co může být jasnější?“¹⁶⁶

Povaha hmoty ale „nemůže záležet jedině v rozprostraněnosti“,¹⁶⁷ a to z více důvodů. Leibniz si všímá, že nikdy nelze poznat vnější svět bez samotného aktu poznávání, který je nepostihnutelný materialisticky. Všechny vlastnosti těles zahrnují něco abstraktního, co „se vztahuje k našim percepším“. Je třeba vysvětlit princip identity těchto těles, tedy jejich trvání v čase a to, že je poznáváme jako individua.¹⁶⁸ To však žádná z jejich vlastností nedokáže, neboť tyto vlastnosti nejsou cele na straně vnímaného, ale vždy alespoň částečně na straně vnímajícího. Leibniz tak pochybuje o existenci primárních vlastností, například tvaru, velikosti či pohybu.¹⁶⁹

Lze zde spatřovat kantovský motiv: i kdyby primární vlastnosti existovaly, nemáme k nim přístup jinak než skrz své poznání, které je již nastaveno tak, že nemůže vystoupit mimo sebe. Primární vlastnosti tedy z definice neexistují, zdá se toto implikovat. Alternativně mohou být vlastnosti těles na straně těles ostatních. Například odpor tělesa či nemožnost více těles nacházet se na stejném místě se neprojevuje izolovaně v jednotlivých tělesech.

¹⁶³ „The question, Does matter exist? is thus one which Leibniz never thoroughly faced.“ Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, 70.

¹⁶⁴ „I don't really eliminate body, but reduce [revoco] it to what it is.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 181.

¹⁶⁵ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 53.

¹⁶⁶ „Being is one thing and beings are another; but the plural presupposes the singular, and where there is no being still less will there be several beings. What could be clearer?“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 86.

¹⁶⁷ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 64.

¹⁶⁸ Ibid., 65.

¹⁶⁹ Ibid., 64.

Naopak jde o „síly“, které „očekávají přítomnost jiných těles, aby se projevíly“.¹⁷⁰

Lze pak říci, že nejspolehlivější epistemologií je internalismus. Rozum má totiž reprezentativní obsah a poskytuje nám „privilegovaný přístup“ k věcem, kterou jsou mimo něj, a to pomocí „analogie či náznaků toho, co... je mimo nás“.¹⁷¹ Například reflexe toho, co znamená být vědomým jsoucnem, umožňuje poznání dalších vědomých jsoucn. To, že je člověk substancí, jak bylo výše popsáno, znamená, že ví zevnitř, jaké vlastnosti má u substance očekávat.¹⁷² Když De Volder píše, že „způsoby účinků v mysli... jsou příliš nesrozumitelné“, může Leibniz odpovědět, že „jen ony jsou jasné a zřetelné“.¹⁷³ Žádný pojem, říká Hartz, pro Leibnize „není méně průhledný než ten, který není uveden do souvislosti s vnitřním [světem člověka]“.¹⁷⁴ Tento rys procesu poznávání, totiž že nemůže poznávat nic mimo sebe, by mohl implikovat právě to, že obsahy mysli jsou tím jediným, co skutečně existuje. Leibniz bude touto možností znepokojen a přiveden ke své teorii hmoty alternativní k teorii agregátů, fenomenalismu.

Kromě privilegovaného přístupu rozumu k věcem je zásadním argumentem pro existenci jednoduchých substancí vlastně očividná a zřejmější existence těch složených. Tento argument Hartz systematizuje pod názvem argument z existence (*reality argument*),¹⁷⁵ ačkoli zde je předložena jeho zjednodušená podoba. „Musí... existovat jednoduché substance, protože existují složené věci, neboť složená věc není nic jiného než nahromadění neboli agregát jednoduchých,“ uvádí Leibniz hned na začátku *Monadologie*.¹⁷⁶ Kromě stáda ovcí je však agregátem i například kus mramoru. Ten je totiž dělitelný, a to potenciálně do nekonečna. Jakákoli fyzická blízkost částí hmoty

¹⁷⁰ „Typical examples include impenetrability and resistance, which are powers to act that await the presence of other objects before they are manifest.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 36.

¹⁷¹ „Something in our privileged-access... must provide at least an analogy or hint as to what... is outside us.“ *Ibid.*, 35.

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ „The modes of action in the mind,‘ you say, ‘are too obscure‘. I thought they were most clear; indeed, that they alone are clear and distinct.“ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 535.

¹⁷⁴ „No concept is more opaque than one that makes no connection with the inner.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 34.

¹⁷⁵ *Ibid.*, 50.

¹⁷⁶ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 156.

však nemůže vytvořit substanciální jednotu, nespočívá-li tato v ničem jiném.¹⁷⁷ Pak by totiž bylo substancí všechno: „Pokud je stroj jednou substancí, kruh lidí držících se za ruce rovněž bude jednou substancí, stejně jako armáda, a nakonec jakákoli mnohost substancí.“¹⁷⁸

Je zřejmé, že substanci zakládá imateriální složka. Jsou-li však agregáty, například hmotná tělesa jako kus mramoru, *složením* těchto substancí, je nutno toto spojení vysvětlit jinak než pouhým sčítáním či mereologií. Žádné množství imateriálních substancí, které nemají vlastnosti jako tvar či velikost, nemůže vytvořit substanci materiální, které tyto vlastnosti mají.¹⁷⁹ Jak říká More: „Veličina nemůže vzniknout z pouhých ne-veličin. Neboť když vynásobíme *nic* sto tisíc miliónkrát, výsledek bude pořád *nic*.“¹⁸⁰

Podobný argument nakonec používá Leibniz i pro popření možnosti, že by substancemi mohly být matematické body: jsou „pouhými modalitami“¹⁸¹ či „extrémy a modifikacemi extenze“.¹⁸² Zároveň nejsou konstitutivní ani pro samotnou extenzi, protože pak by se extenze skládala z nekonečně malých rozlehlých bodů.¹⁸³ To je však zřejmě kontradikce. Každá ontologie, která vysvětluje substanci pomocí pojmů „kvantit“, je tedy podle Leibnize chybná. Jedná se především o atomismus a Descartovo pojetí hmoty jako extenze. Leibnizova kritika ontologie „kvantit“ je postavena na argumentu, který společně s Hartzem nazývám argumentem z dělitelnosti (*divisibility argument*).¹⁸⁴

S atomismem se Leibniz pro své potřeby vypořádává velmi rychle. Nedělitelný rozlehlý atom totiž také již pojmově obsahuje kontradikci. Každá část hmoty je potenciálně dělitelná až do nekonečna.¹⁸⁵ Je třeba si uvědomit, že není nutné, aby jakákoli část hmoty byla aktuálně fyzicky rozbita. Dokonce

¹⁷⁷ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 34.

¹⁷⁸ „If a machine is one substance, a circle of men holding hands will also be one substance, and so will an army, and finally, so will every multitude of substances.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 86.

¹⁷⁹ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 47.

¹⁸⁰ „Magnitudes cannot arise out of mere Non-Magnitudes. For multiply *Nothing* ten thousand millions of times... the Product will be still *Nothing*.“ Alexander Jacob, ed., *Henry More: The Immortality of the Soul* (Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1987), 37.

¹⁸¹ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 121.

¹⁸² Leibniz, *Philosophical Essays*, 139.

¹⁸³ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 47n30.

¹⁸⁴ Viz Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 50.

¹⁸⁵ Viz Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 116–21.

ani není nutné, aby bylo možné toto v budoucnu učinit, nýbrž je důležité, zda tato část hmoty je dělitelná z definice.¹⁸⁶ I přesto se Leibniz domnívá, že hmota „je aktuálně dále dělena bez konce“, protože „i v nejmenší částice hmoty existuje svět... živých bytostí.“¹⁸⁷ Jedná se ale v jádru o ontologický, nikoli empirický argument.

Hartz navíc uvádí, že z pohledu „břemena individualizace“ jsou atomy ontologicky nedostatečnými jednotkami. Přestože je vždy nakonec lze rozlišit, samy neposkytují žádné jiné kritérium individualizace než časové a prostorové určení, které je kvantitativní.¹⁸⁸ Zásadním problémem atomismu, jak Hartz slibuje, však bude takzvané „břemeno supervenience“ (*supervenience burden*), druhý nárok, který klade na ontologii částí a který bude objasněn níže.

Hartz dále tvrdí, že „ideál novověkého mechanismismu byl nejhmatatelněji ztělesněn v Descartově pokusu o redukci všech vlastností těles na pouhou extenzi. Kvalita by tak byla beze zbytku redukována na kvantitu. Důkladná matematizace přírody by konečně byla realizována.“¹⁸⁹ Tělesný svět, říká Hartz, je „přeplněn vlastnostmi (*qualities*). Vlastnosti musí vycházet z vlastností“, ¹⁹⁰ tedy „kvalit“, nikoli „kvantit“. Nelze pak nalézt žádný most, který by překonal propast mezi kategoriemi kvantity a kvality. I mezi nimi je *kvalitativní* rozdíl. Hlavní výhoda reduktivní teorie, tedy explanační síla, by chyběla, kdybychom se snažili o redukci kvality na kvantitu. Samotná kategorie kvality navíc musí zakládat i samotnou extenzi. Musí existovat jsoucná, která mají vlastnosti. Jinak by totiž ani neexistovalo nic, co by vůbec mohlo být rozlehlé.¹⁹¹ Podle Hartze by takové vysvětlení vyžadovalo „radikální emergenci“.¹⁹²

Kvantitativní vysvětlení přírody tedy neobstojí, neboť kvalita na kvantitu není redukovatelná. Kvalita by tedy musela být v rámci

¹⁸⁶ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 46.

¹⁸⁷ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 168.

¹⁸⁸ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 45.

¹⁸⁹ „The reductive ideal of modern mechanism was embodied most palpably in Descartes's attempt to reduce all qualities of bodies to mere extension. Quality would be reduced, without remainder, to Quantity. Nature's thoroughgoing mathematization would at last be realized.“ *Ibid.*, 34.

¹⁹⁰ „The world of appearance is chock-full of qualities. And qualities must arise from qualities.“ *Ibid.*, 35.

¹⁹¹ *Ibid.*, 65.

¹⁹² „How could Quantity... be the ultimate reality from which the world of appearance springs? That would require radical emergence...“ *Ibid.*, 35.

kvantitativní ontologie jevem emergentním. Emergence je však koncept, se kterým by se Leibniz pravděpodobně těžko ztotožňoval. Domnívám se, že z jeho ontologie přímo vyplývá nepřijatelnost něčeho takového, jako je emergence, v dobré vědecké teorii. „Příroda nikdy nedělá skoky,“ tvrdí Leibniz.¹⁹³ Emergentní jev by ale byl právě takovým skokem. Leibniz totiž požaduje, aby byl i každý zdánlivě emergentní jev předvídatelný. Kdyby chodil po světě poslední mravenec, ještě stále je tu s ním i celé mraveniště, řekl by Leibniz. Ideální poznávající se od mravence dostane až k mraveništi pouhou logickou analýzou daného pojmu. Emergence ve vědecké teorii je tak pouhým nedostatkem explanace, pramenícím z defektní povahy naší kognitivní výbavy.

Další komplikaci pro případnou emergenci by pro Leibnize jistě představovala již zmíněná supervenience. „[V]šechna určení složeného pocházejí výlučně z jednoduchých složek,“ tvrdí Leibniz.¹⁹⁴ Znamená to, že vlastnosti agregátů inteligibilně supervenují na vlastnostech jednoduchých substancí.¹⁹⁵ Jinými slovy, agregáty nemohou mít žádné vlastnosti, které by ideální poznávající nedokázal „vystopovat“ k vlastnostem konkrétních jednoduchých substancí, z nichž tyto agregáty vycházejí.¹⁹⁶ Kdyby jejich vlastnosti byly emergentní, explanace, o kterou se Leibniz pomocí pojmu substance usilovně snaží, by se zhroutila.¹⁹⁷ Celá tato diskuze je totiž založena na předpokladu, že ve světě nelze nalézt nic, co není na základě vlastností substancí vysvětlitelné.

Již bylo řečeno, že Leibniz bývá často interpretován v duchu radikálního idealismu. Jeho poslední a pravděpodobně nejdůležitější ontologické kritérium substance je však přímo založeno na jeho poznacích z přírodní filozofie. Bez nich by rozhodně nevzniklo a bez nich by Leibnizova ontologie měla zcela jinou podobu. Leibniz sám se přiznává, že „nauky novodobé filozofie řádně zvažil a vynaložil mnoho času na fyzikální pokusy a geometrické důkazy, že... byl sám dokonce po určitou dobu přesvědčen o bezvýznamnosti těchto forem, přece však... je posléze musel jakoby

¹⁹³ „[N]ature never makes leaps.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 297.

¹⁹⁴ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 157.

¹⁹⁵ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 50.

¹⁹⁶ *Ibid.*, 48.

¹⁹⁷ *Ibid.*

z donucení a proti své vůli opět připustit...“¹⁹⁸ K tomu přidává: „Když jsem pátral po posledních důvodech mechanicismu i po samotných zákonech pohybu, byl jsem velmi překvapen, když jsem zjistil, že nemohou být nalezeny v matematice a že se budu muset navrátit k metafyzice.“¹⁹⁹

Důležitým měřítkem ontologie totiž byly pro Leibnize nejnovější objevy ve fyzice. Ontologie jim nesměla odporovat. Naopak měla sloužit k položení základů fyziky, bez níž by samotná fyzika nebyla možná: „Přiznávám, že můžeme vysvětlit jednotlivé jevy v přírodě mechanicky, ale to se může stát jen tehdy, když poznáme... samotné principy mechaniky, principy, které mohou být ustanoveny pouze *a priori* pomocí metafyzické dedukce.“²⁰⁰ Leibniz zároveň klade zvláštní důraz na to, aby se ontologie nevnášela do samotné fyziky. Nelze obě používat pro vysvětlení týchž jevů, neboť každá z nich má jiné pole působnosti.²⁰¹ Zároveň je ale důležité si uvědomit, že mezi jeho fyzikou a metafyzikou existuje zřetelná kontinuita.²⁰² Toto může také představovat jeden z důvodů, proč Leibniz nikdy zcela nepřijal fenomenalismus za svůj. Není totiž slučitelný s jeho pojetím přírodní filozofie.²⁰³

Otázkou pak je, co může představovat principy, které zaručují nějaký druh spojení Leibnizovy metafyziky a fyziky. Již jsme narazili na Leibnizovo pojetí substanciální aktivity. Protože je substance zcela nezávislá na vnějších vlivech, je *zdrojem* všech svých stavů, musí tedy být aktivní. Substance například musí být zdrojem vlastního pohybu.²⁰⁴ Woolhouse dokonce uvádí, že přestože pojmové zahrnování bylo základem Leibnizovy nauky o substanciální formě, v jeho pozdějším díle je patrné, že samotnou

¹⁹⁸ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 64.

¹⁹⁹ „But when I looked for the ultimate reasons for mechanism, and even for the laws of motion, I was greatly surprised to see that they could not be found in mathematics but that I should have to return to metaphysics.“ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 655.

²⁰⁰ „I confess that we can explain the particularities of nature mechanically, but that can happen only after we recognize or presuppose the very principles of mechanics, principles which can only be established *a priori* by metaphysical reasonings.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 87.

²⁰¹ Viz Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 117.

²⁰² Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 59.

²⁰³ Viz Jolley, *Leibniz*, 91.

²⁰⁴ Mercer a Sleigh Jr., „Metaphysics: The early period to the ‚Discourse on Metaphysics‘“, 76.

substanciální formu vysvětluje už pouze pomocí síly a aktivity.²⁰⁵ Pojem síly však Leibniz chápe velmi specificky a zůstává jednou z velmi problematických částí jeho filozofie. Přesto tento pojem sám Leibniz považuje za naprosto pochopitelný: „[P]rincip aktivity [síla] je nejvíce inteligibilní, protože je v něm něco analogického k tomu, co se nachází v nás, tedy percepce a žádostivost.“²⁰⁶ Principem substanciální aktivity individuálních substancí je tedy síla a představuje nezbytné kritériem substance. Síla přitom není chápána pouze jako *potentia*. Síla je „to, co je aktivní, kdykoli jí nic nebrání“.²⁰⁷

Jak už jsme viděli, samotná hmota či těla neobdařená duší by nemohla být zdrojem pohybu. Imateriální substance je pak zdrojem síly nutně i pro materiální těla, předpokládáme-li ve fyzice, že existují. Nejproblematictější částí této nauky je pravděpodobně to, jakým způsobem může imateriální substance propůjčovat abstraktní vlastnost materiálním substancím. Síla je pojem, který „náleží do oblasti metafyziky.“²⁰⁸ Náleží-li do metafyziky, musí ale metafyzika a fyzika používat společný pojem, čemuž se Leibniz na počátku bránil. Jedná-li se o kvalitativně jinou, ale derivativní sílu, je nutno nalézt vysvětlení toho, jak je síla materiálních těles odvoditelná ze síly imateriálních substancí. To se zatím zdá být nemožné. Více o tomto řekneme v kapitole 5, ačkoli definitivní rozřešení tohoto problému bohužel nabídnuto nebude.

Otázky, které zbývá zodpovědět, jsou tedy tyto: je-li Leibnizovým cílem vysvětlit hmotu jako složenou substancí, jak lze objasnit toto složení? Jinými slovy, jsou-li tělesa agregáty, čeho jsou to agregáty? Jsou-li pouze odvozené z monád, co zaručuje toto odvození? Nejde-li pak o agregáty, ale o pouhé jevy, je něco mimo substance, co se jim takto specificky jeví, a jaký ontologický status by pak měla tato jsoucna? Zastává-li Leibniz, jak se zdá,

²⁰⁵ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 27–28.

²⁰⁶ „[T]his principle of action [force] is most intelligible, since in it there is something analogous to what there is in us, namely perception and appetite.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 180.

²⁰⁷ „[Force is] not simply a capacity or faculty to act, but that which does act provided that nothing impedes it.“ Donald Rutherford, „Metaphysics: The late period“, in *The Cambridge companion to Leibniz*, ed. Nicholas Jolley (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 127.

²⁰⁸ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 116.

zároveň obě pozice, lze nalézt konzistentní vysvětlení takového přístupu, nebo jde o filozofický nesmysl? Na tyto otázky se pokusí odpovědět následující, poslední kapitola. Budou zde objasněny ontologické závěry Leibnizových rozmanitých teorií hmoty. Bude řečeno, že problém konzistence může být částečně vyřešen ontologií úrovní.

Zároveň však bude zdůrazněno, že analyzovat ontologii pouze kritérii ontologie může nabízet omezený, ne-li dokonce zcela zavádějící pohled na tuto problematiku. Cílem kritiky pak bude samotné, dle mého názoru soustavně nesprávné, užívání výrazu „být“ a pojmů z nich odvozených, kterými se Leibnizova ontologie vyznačuje. Bude řečeno, že přestože na těchto pojmech Leibniz svou ontologii zakládá, nikde je ve skutečnosti nedefinuje. V jeho ontologii však zřejmě nabývají specifických významů, které nejsou nijak odvoditelné z významu těchto výrazů v přirozeném jazyce.

5 Teorie hmoty

Jak již bylo řečeno, některá Leibnizova kritéria substance spočívala na předpokladu existence složených substancí, které mají existenci nezávislou na našich perzpcích. Viděli jsme to především u argumentu z existence (teprve zřejmější výskyt složených substancí implikuje existenci jednoduchých) a u argumentu z dělitelnosti (v kvantitativně rozlišené řadě složených substancí nelze nalézt kvalitativně jednoduchou substancí). Přestože Leibniz věřil, že fenomenalismus a teorie agregátů jsou kompatibilní,²⁰⁹ je zásadní říci, že žádné z výše uvedených kritérií substance a žádný z argumentů pro jednoduchou substancí neplatí univerzálně. Každý z nich obsahuje skryté premisy v podobě předpokladů o teorii hmoty. Tato kapitola se proto pokusí ukončit diskuzi o substancí a prozkoumat právě předpoklady o materiálních substancích, které Leibnize vedly k ustanovení logických i ontologických kritérií substance.

„Vy namítáte, že esencí těl by nemuselo být to, že mají pravou jednotu. Ale pak by esencí těl bylo, že jsou to fenomény, zbavené veškeré reality, jako koherentní sen...“²¹⁰ V tomto duchu Leibniz argumentuje často. Do konce svého života nedal definitivně přednost ani jedné z verzí. Na některých místech se ale Leibniz přiklání k teorii agregátů. Hartz jedno Leibnizovo vyjádření formalizuje jako eliminační argument (*elimination argument*), který má takovou formu:

1. Substancemi jsou matematické body.
2. Substancemi jsou atomy.
3. Je nutno uznat, že těla nemají žádnou realitu.

Z: Je nutno uznat, že v tělech se nachází substance, které mají skutečnou jednotu.

²⁰⁹ Robert Merrihew Adams, *Leibniz: Determinist, Theist, Idealist* (New York: Oxford University Press, 1998), 218.

²¹⁰ „You object that it might be of the essence of body not to have a true unity. But it would then be of the essence of body to be a phenomenon, deprived of all reality, like an ordered dream...“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 86.

K závěru, který je definicí teorie agregátů, lze dospět pouze tak, že premisy 1-3 se eliminují.²¹¹ Podle mého názoru však tuto pasáž nelze považovat za argument, neboť nezahrnuje logické vyplývání. Jedná se naopak o záměrnou eliminaci „premisy“ 3, tedy fenomenalismu, ve prospěch „závěru“, tedy teorie agregátů, ale nikoli na základě vyplývání, nýbrž z pragmatických důvodů. Leibniz „závěrem“ totiž chce říci, že těla přece nějakou realitu mají. Fenomenalismus, který tělesům nepřiznává žádné tělesné vlastnosti, může jen těžko sloužit k položení základů fyziky, o které Leibniz usiloval.²¹² Když byl jinde Leibniz vyzván k tomu, aby se definitivně rozhodl mezi teorií agregátů a fenomenalismem, dal naopak přednost fenomenalismu: „Posoudíme-li tento problém důkladně, může být řečeno, že ve světě se nenachází nic kromě jednoduchých substancí a percepce a žádostivosti v nich.“²¹³

Odmítneme-li názor, že tyto přístupy jsou zcela neslučitelné, je nutno najít přijatelné vysvětlení jejich koexistence v Leibnizově vyspělém díle. K tomu nám může pomoci právě ontologie úrovní. Nejsystematičtější a podle mého názoru vyčerpávající výklad úrovní Leibnizovy ontologie nabízí Hartz.²¹⁴ Bude zde proto částečně sledována jeho argumentace pro stanovisko, že Leibniz se ve své diskuzi o ontologickém statusu hmoty pohybuje v rámci čtyř diskrétních teorií, mezi nimiž volně přechází a bohužel na to své čtenáře téměř nikdy neupozorní. Přitom budou předloženy některé základní charakteristiky těchto dvou protichůdných přístupů. Ani fenomenalismus a teorie agregátů však bohužel nejsou ustálenými teoriemi hmoty. Proto zde bude nabídnuto několik dalších interpretací těchto stanovisek. V závěru bude předložena má vlastní stručná kritika vstřícné interpretace komentátorů, kteří se soustavně snaží opodstatnit Leibnizovu ontologii především na základě

²¹¹ „One must... necessarily arrive: 1. either at mathematical points... or 2. at atoms... or else 3. one must acknowledge that no reality can be found in bodies, or finally 4. one must recognize certain substances in them that possess a true unity.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 54.

²¹² Např. Jolley, *Leibniz*, 91.

²¹³ „Considering the matter carefully, it may be said that there is nothing in the world except simple substances and, in them, perception and appetite.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 81.

²¹⁴ „Solipsism: God and I, Substance: God and all simple substances, Animal: God and all simple and corporeal substances, Aggregate: God, all simple and corporeal substances, and all aggregates.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 12.

zjištění, že je koherentním systémem. Jako kritérium ontologie to podle mého názoru stačit nemůže.

Máme-li v plánu se se svou explanací zastavit už u fenomenalismu, narazíme na problém samotné existence vnějšího světa. Jedině Bůh je nutné jsoucno. Jak už jsme viděli, neexistuje žádná garance nutnosti existence konkrétních věcí, existuje pouze jejich zdůvodnění. Je-li vnější svět pouhým fenoménem a neexistuje-li komunikace mezi monádami, jak si můžeme být jisti, že existují? Slovy samotného Leibnize, ideje, které o věcech máme, nedokazují jejich existenci o nic víc, než „portrét člověka [dokazuje] jeho existenci ve světě“.²¹⁵ Solipsismus však není slučitelný s Boží spravedlností.²¹⁶ Lidé jsou nedokonalými bytostmi a v řadě dokonalosti substancí existují všechny stupně. Monád je totiž nekonečně mnoho. Bůh by tedy neměl dostatečný důvod stvořit pouze jednu kognitivně kazovou bytost.²¹⁷ Solipsismus je tedy v rozporu s myšlenkou, že tento svět je nejlepší ze všech možných světů: nebyl by totiž takový.

Přijměme tedy, že existuje Bůh, „já“ a ostatní monády. To je právě úroveň fenomenalismu.²¹⁸ Leibnizův fenomenalismus tedy ve většině případů předpokládá nutnost existence „vnějšího“ světa, který se substancím jeví. Prvním naprosto zásadním a jaksi předkantovským poznatkem je, že fenomény jsou z definice intencionální.²¹⁹ Leibniz explicitně udává, že „všechny substance vyjadřují tytéž fenomény“.²²⁰ Na „obecnou platnost“ těchto jevů dohlíží Bůh.²²¹ Neznamená to však, že všechny substance je vyjadřují stejným způsobem. Naopak „stačí, že jsou úměrné“.²²² Každá substance je vyjadřuje ze svého úhlu pohledu. Samotná intencionalita ale nijak nevysvětluje specifickou povahu tohoto jevení, kterou se pokusím analyzovat níže.

²¹⁵ „Nos idées que nous pouvons avoir de quelque chose ne prouvent pas plus l'existence de cette chose que le portrait d'un homme ne prouve son existence dans le monde.“ Leibniz a Janet, *Oeuvres philosophiques de Leibniz: avec une introduction et des notes*, 468.

²¹⁶ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 9.

²¹⁷ Viz ibid.

²¹⁸ Viz ibid., 10.

²¹⁹ Adams, *Leibniz: Determinist, Theist, Idealist*, 219.

²²⁰ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 69.

²²¹ Ibid.

²²² Ibid.

Nestačí-li z pragmatických nebo jiných důvodů svět imateriálních substancí, lze do ontologie vpustit i tělesné substance, tedy živočichy či zvířata (*animals*). Zde se objeví vtíravá otázka Leibnizova realismu: agregáty čeho jsou složené substance? Na tu lze odpovědět jednoduše. Agregáty jsou agregáty *agregátů*, a tak dále až do nekonečna. Jelikož mluvíme o tělesných substancích, lze říci, že tělesné substance jsou agregáty tělesných substancí. Pro toto tvrzení je možno nalézt širokou evidenci v Leibnizově díle. „Zvířata se volně potulují po *Monadologii*,“ upozorňuje Hartz.²²³ Tělesná substance člověk je složeninou těla a duše či monády. *Tělo* tělesné substance je dále složeninou mnoha dalších tělesných substancí, které jsou složeninami těl a duší, jak bylo řečeno, *ad infinitum*.²²⁴

Každá z těchto tělesných substancí má dále „řídící entelechii“, která je principem její jednoty. Tato jednota nezáleží v ničem jiném než ve zřetelnosti percepce.²²⁵ „Údy... živého těla jsou však zase naplněny jinými živými tvory... z nichž každý má opět svou entelechii neboli svou řídící duši,“²²⁶ poznamenává Leibniz. Dále dodává: „Myslím, že... neexistuje žádný [živočich] bez organického těla, žádný, jehož tělo není opět rozděleno do mnoha substancí.“²²⁷ Leibniz dokonce považoval toho tvrzení za empiricky koroborované a zakládal je na nejnovějším objevu mikroskopu, který je schopen zkoumat mikroorganismy.²²⁸

Toto však není odpovědí neproblematickou. Stále zbývá objasnit, z čeho se skládají samotná těla těchto tělesných substancí. Tělesné substance také nejsou jedinou odpovědí na otázku, čeho jsou Leibnizovy agregáty složením. Je důležité u Leibnize rozlišovat abstraktní koncept hmoty jako takové a konkrétní instance „oživlé hmoty“, jako jsou živočichové. Podle Loptsona „to, co Leibniz říká o hmotě, nelze automaticky přeložit“ do jazyka

²²³ „Animals roam freely through the Monadology.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 17.

²²⁴ Např. Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 28.

²²⁵ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 135.

²²⁶ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 168–69.

²²⁷ „I think that there is no smallest animal or living thing, that there is none without an organic body, none whose body is not, in turn, divided into many substances.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 168.

²²⁸ Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 132.

tělesných substancí.²²⁹ Hmota neobdařená imateriální substancí by jednoznačně byla pouhým fenoménem, který přirovnává například k duze.²³⁰ Duha je „dobře založený fenomén“. Způsob jejího jevení je přímo závislý na poznávajícím, přestože jako jev je výsledkem objektivní konfigurace vlastností existujících věcí, a tak je ukotvena v realitě.

Jinou odpovědí na to, čeho by tělesné substance mohly být agregáty, je, že by se skládaly právě z výše popsané nekonečně dělitelné hmoty. Agregáty by se tedy skládaly z agregátů materiálních částic, nikoli z agregátů dalších tělesných substancí. Leibniz skutečně na mnoha místech hovoří o tom, že hmota je dělitelná do nekonečna a skládá se z materiálních částí, jak už bylo ostatně vidět, když kritizoval atomismus či karteziánský dualismus. Jolley tvrdí, že Leibnizovy agregáty by se proto daly chápat v těchto dvou smyslech.²³¹ Zdá se ale, že nahromadění materiálních částic jako složená substance u Leibnize neobstojí právě proto, že samy o sobě nejsou „ničím“. Skládají-li se z mnohých „nic“, těla jsou pouhými fenomény. Tento názor bude proto odsunut jako fenomenalistický a bude prozkoumán níže, stejně jako možnost, že se tělesné substance skládají ze samotných jevů.

Mluvíme-li totiž o agregátech v rámci teorii agregátů, mluvíme automaticky o negacích jevů, tedy o tělesných substancích, neboť tím přece chceme zdůraznit, že hmotě přiřazujeme vyšší stupeň reality než pouhým jevům. Název teorie agregátů je odvozen z předpokladu, že jde o agregáty tělesných substancí. Mluvíme-li o agregátech v rámci fenomenalismu, nemyslíme tím nikdy agregáty tělesných substancí. Poslední možností, která však bude také uplatněna v rámci fenomenalismu, je, že složené substance jsou agregáty jednoduchých substancí. Složené substance jsou tedy jevy, ale jednoduché nikoli.

Zatím se tedy zdá, že v rámci teorie agregátů mají specifický ontologický status právě živočichové, jejichž těla se skládají z dalších živočichů. Problém ontologického statusu hmoty se tím ale neřeší. Stále není jasné, z čeho se skládají těla jednotlivých tělesných substancí. Zároveň zatím

²²⁹ „[W]hat Leibniz may say about matter cannot be translated automatically into views about individuals bodies or corporeal substances.“ Lopton, „Was Leibniz an Idealist?“, 379.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Jolley, *Leibniz*, 78.

záměrně nebyla nabídnuta explanace fyzikálních těles, rostlin či neživé přírody. O tom, že ty jsou substancemi, totiž Leibniz pochybuje nejvíc. Když tvrdí, že substance je z definice nedělitelná, Arnauld se jej pokouší nachytat a ptá se, co se stane se substanciální formou mramorové dlaždice, když ji někdo rozbije, a udělá tak z jedné dvě.²³² Na to Leibniz jednoduše odpoví, že nic, protože dlaždice žádnou substanciální formu nemá.²³³ „Hmatatelnost... kusu mramoru nedokazuje její substanciální realitu o nic víc, než viditelnost duhy dokazuje její substanciální realitu.“²³⁴ Okamžitě ale nabízí smířlivější řešení například pro rostliny: „Neodvažuji se tvrdit, že rostliny nemají žádnou duši...“²³⁵ Dokonce, ustupuje Leibniz, i mramor by mohl být složen z tělesných substancí. Jelikož se Leibniz domnívá, že žádná pevná věc není tak pevná, aby v sobě neměla určitou nestabilitu, může říct, že „možná je kus mramoru pouhým nahromaděním nekonečného množství živých těl... přestože tito živočichové běžně nemohou být rozlišeni okem.“²³⁶ A konečně se musí vzdát: „Možná je nekonečně mnoho stupňů forem tělesných substancí.“²³⁷

Zde tedy byly představeny čtyři úrovně „ontického zapojení“ (*ontic involvement*) jsoucna v Leibnizově filozofii, jak je systematizuje Hartz.²³⁸ V první úrovni, solipsismu, existuje pouze Bůh a „já“. Solipsismus je rychle odstraněn z cesty a Leibniz postupuje k fenomenalismu, který zahrnuje co nejmenší možný počet jsoucna. Mezi fenomenalismem a realismem či teorií agregátů zeje podle Hartze největší propast.²³⁹ Leibniz se musí dlouho odhodlávat, aby ji překročil. První zastávkou na této cestě je teorie agregátů, která zahrnuje pouze tělesné substance, což jsou především lidé, ale také zvířata. Protože není jasné, kde by měla být hranice tělesných substancí, zda například u rostlin nebo ještě dál, Leibniz pomalými kroky dospěje k neživé přírodě a tělesům. Aby mohl realisticky přisoudit alespoň nějaký stupeň

²³² Leibniz, *Philosophical Essays*, 79n115.

²³³ Viz *ibid.*, 79.

²³⁴ „The tangibility of a heap of stones or a block of marble does not prove its substantial reality any more than the visibility of a rainbow proves its substantial reality...“ *Ibid.*, 89.

²³⁵ „I do not dare assert that plants have no soul...“ *Ibid.*, 82.

²³⁶ „[P]erhaps this block of marble is only a heap of an infinite number of living bodies... even though these animals cannot ordinarily be distinguished by the eye...“ *Ibid.*, 89.

²³⁷ „Perhaps there is an infinity of degrees in the forms of corporeal substances.“ *Ibid.*, 82.

²³⁸ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 9–12.

²³⁹ *Ibid.*, 11.

skutečnosti těmto jsoucnům, uznává, že možná jsou všechny tvořeny nekonečným množstvím tělesných substancí.

Je naprosto zásadní, že udržet si všechny čtyři úrovně pro Leibnizovu ontologii není defektní, ale naopak umožňuje skutečně bezprecedentní explanaci. Uznávat pouze jednu úroveň reality je omezující proto, že jsme odkázáni na explanaci tohoto systému pouze uvnitř něj. Nemůžeme si tedy vypůjčit pojmy z jiných, diskrétních „úrovní“ ontologie, protože pak se takové pojmy stanou součástí této úrovně. „Zastřešující schéma“ Leibnizovy ontologie, jak je nám předložena, podle Hartze potřebuje meziúrovňovou explanaci, která naopak může být ozřejmující. Interpreti, kteří se snaží inkonzistenci Leibnizovy filozofie odstranit tím, že ji eliminují na jednu z úrovní, se pak dopouští omylu. Jejich zjednodušování má takový efekt, jaký „má štětec restaurátora s dobrým úmyslem na mistrovské dílo.“²⁴⁰ Příkladem vzorné explanace napříč úrovněmi může být například Leibnizův pokus položit základy fyziky, která může dosahovat až k úrovni „neživých“ agregátů, pomocí úrovně imateriálních substancí.²⁴¹

Na tomto místě je možno pokusit se odpovědět na další otázky v rámci jednotlivých úrovní. Největším problémem teorie agregátů je vysvětlení samotného principu agregace. Je jasné, že nemůže jít o pouhý součet částí, protože součtem, byť nekonečného množství, imateriálních substancí nelze nikdy dostat substanci materiální. Jde-li však o více než pouhou sumu, Leibniz bude mít problém vysvětlit již zmíněnou supervenienci. Agregáty totiž nemohou mít oproti jednoduchým substancím žádné vlastnosti navíc, což nám ostatně říká Leibnizův zákon o identitě nerozlišitelného.²⁴² Protože nejde o pouhou sumu, tento proces by musel zaručit agregaci substancí tím, že k nim „něco“ přidá, *aniž* by k nim něco přidal. Vlastnosti jsou totiž tím jediným, co se v substancích nachází a co je k nim teoreticky možno přidat. Následující část se proto pokusí kriticky prozkoumat interpretace samotného principu agregace substancí v teorii agregátů, jak je systematizuje Hartz. Připomeňme, že teorie agregátů přiznává hmotě nezávislou existenci. Bude se jednat

²⁴⁰ „But such well-intentioned efforts have the same cheapening effect on Leibniz’s system that a well meaning restorer’s brush has on a masterpiece.“ Ibid., 12.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Jolley, *Leibniz*, 77.

o agregáty jako pouhý výskyt substancí, agregáty jako mereologické sumy substancí a agregáty jako svého druhu rigidní ztělesnění.²⁴³

První interpretace, kterou Hartz obdivuje jako ekonomickou a minimalistickou, podle mého názoru nelze považovat za plnohodnotnou explanaci, jak sám nakonec uznává.²⁴⁴ Přesto se zdá, že Leibniz toto triviální řešení na některých místech naznačuje: „[S]ložená věc není nic jiného než nahromadění... jednoduchých.“²⁴⁵ Tato teze zjednodušeně řečeno říká, že kdykoli jsou tu konkrétní jednotlivé substance, mezi něž řadí také *tělesné* substance, hned je tu rovnou i agregát z nich. Výskyt agregátů je pouze nominalistický.²⁴⁶ Je-li pouze nominalistický, je ale nutno vysvětlit jeho výskyt pomocí nějakých mentálních operací, jako tomu bude u fenomenalismu. Bez takového vysvětlení považují tuto interpretaci za velmi nedostatečnou.

Jako další možnost se nabízí mereologické vysvětlení, avšak vyžaduje další specifikaci. Když Leibniz řekne, že těla jsou složena z jednoduchých substancí, nemůže se jednat například o vztahy v prostoru a čase, protože nejenže jsou imateriální substance mimo prostor a čas, ale Leibniz prostor a čas dokonce ani neuznává jako absolutní.²⁴⁷ Je pochopitelné, že ve fenomenalismu se princip agregace těžko hledá, ale je tomu tak bohužel i v teorii agregátů.²⁴⁸ Leibniz nám totiž staví další překážku, kterou je právě soběstačnost monád. K monádám nepřistupuje nic zvenčí, neustále zdůrazňuje, a ani monády k sobě navzájem nemohou „přistoupit“. Jaké jsou tedy princip agregace může zaručovat, nejsou-li agregáty mentální konstrukty, ale na duších nezávislé agregáty? Zdá se, že nemůže pocházet z monády samotné, neboť ta nemůže ostatní nijak ovlivňovat. Zároveň nemůže jít o žádný vnější princip.²⁴⁹ Takový princip agregace by totiž vyžadoval určitý druh neustálého aktivního spojování substancí v agregáty. Jak jsme ale viděli, aktivita je výsadou imateriálních substancí.

²⁴³ Viz Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 102–40.

²⁴⁴ Viz *ibid.*, 102–5.

²⁴⁵ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 156.

²⁴⁶ Viz Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 103–4.

²⁴⁷ Viz např. Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 103.

²⁴⁸ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 106.

²⁴⁹ *Ibid.*

Hartz ale nabízí unikátní řešení této situace, ačkoli jej nelze prohlásit za všeplatné. Navrhuje, že složené substance mohou být sumami substancí a tropů.²⁵⁰ Jinými slovy, k substancím, které tvoří agregát, přistupují specifické tropy, tedy jakési relativizované vlastnosti. Ty jsou principem kvazi-individualizace složených substancí, tedy toho, že je chápeme jako jednu substanci, přestože jí skutečně nejsou. Tropy jsou podle Hartze součástí těchto jsoucen, ačkoli nejsou substancemi, a zaručují nějaký druh jejich spojení. Nejblíže této teorii je podle Hartze Leibnizovo *vinculum substantiale*, či substanciální pouto (*substantial bond*).²⁵¹ Tuto teorii Leibniz zastával ve svém díle jen velmi okrajově. Zjednodušeně řečeno tvrdí, že *vinculum substantiale* „spoutá“ jednoduché substance dohromady, a tak pomáhá dominantní entelechii zaručit jednotu tělesné substance.²⁵² Dále se však touto teorií zabývat nebudeme, jelikož pro ni neexistuje dostatek evidence.

U třetí interpretace si Hartz bere na pomoc Fineovu teorii rigidního ztělesnění (*rigid embodiment*), ačkoli ji pro své potřeby modifikuje.²⁵³ Rigidní ztělesnění se liší od pouhých mereologických sum, neboť také obsahují něco na způsob „tropu“, který je podle Hartze podobný aristotelské formě, protože je principem uspořádanosti agregátu.²⁵⁴ Pro demonstraci tohoto principu Fine uvádí příklad sendviče. Sendvič se skládá ze dvou krajíců chleba a plátku šunky. Pouhá suma těchto částí ale nestačí pro vysvětlení jednoty tohoto sendviče, protože ten by pak existoval již v okamžiku, kdy by tyto dva krajíce chleba a tento plátek šunky existovaly odděleně. Slovy Finea, „člověk přece *dělá* šunkový sendvič. Dělat něco znamená vytvořit něco, co předtím neexistovalo.“²⁵⁵ Fine navrhuje jiné pojetí agregátu, přičemž sám hovoří o „celku“.

²⁵⁰ Glenn A. Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals* (Taylor & Francis e-Library, 2006), 106.

²⁵¹ Viz Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 107.

²⁵² Jolley, *Leibniz*, 82.

²⁵³ Viz Kit Fine, „Things and Their Parts“, *Midwest Studies In Philosophy* 23, č. 1 (1999): 61–74.

²⁵⁴ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 108.

²⁵⁵ „After all, one *makes* a ham sandwich; and to make something is to bring into existence something that formerly did not exist.“ Fine, „Things and Their Parts“, 62.

Nový celek se skládá z původních „ingrediencí“ a navíc relace R , v níž tyto ingredience jsou.²⁵⁶ Například sendvič se skládá ze dvou krajíců chleba, šunky a relace R , která může znamenat přibližně „být umístěny na sebe“ a tak dále. Relace R se však nestane další substancí, nýbrž si „zachovává svou predikativní roli a slouží k modifikaci či kvantifikaci komponentů. Výsledkem této modifikace však není fakt či stav. Je to celek, jehož komponenty jsou spojeny touto relací.“²⁵⁷ Výsledkem tohoto procesu je tedy rigidní ztělesnění, přičemž relace R je jejím „principem“ a je „ztělesněna“ v celku, či agregátu.²⁵⁸ Pro Finea by vztah této relace k jednotlivým komponentům by měl být opět pouze „ideální“, R tedy nemůže nijak zasahovat do jejich identity.²⁵⁹ Hartz ale požaduje R , které bude kauzálně potentní, avšak samo nebude schopno komponenty eliminovat.²⁶⁰ Cílem R bude vytvořit právě onen tolik potřebný most z metafyziky do fyziky. R je relace, která garantuje skutečnou supervenienci.

„Shledal jsem, že... povaha [substanciálních forem] záleží v síle a že z toho vyplývá, že jsou příbuzné počítku a žádostivosti,“ trvá na svém Leibniz.²⁶¹ Jak jsme viděli na konci kapitoly 4, síla podle Leibnize „náleží“ metafyzice. Imateriální substance ji fyzikálním tělesům nějak zprostředkovávají. Jolley se strachuje, že „Leibniz chtěl říct, že fyzické síly těl jsou zakořeněny v silách substancí, ale je těžké, možná nemožné, dát tomuto tvrzení smysl...“²⁶² Proto se zdá, že Leibniz mohl mít na mysli „relaci“ podobného typu. R v relaci SRw , kde S je substance a w agregát, je podle Hartz „jednou nohou v S a druhou ve w “.²⁶³ Je tedy nejbližší spojovacímu článku mezi fyzikou a metafyzikou. Je možno prozradit, že v této teorii je skutečně realizována Leibnizova myšlenka, že hmota je „něco jiného než

²⁵⁶ Ibid., 65.

²⁵⁷ „Rather, the relation R preserves its predicative role and somehow serves to modify or qualify the components. However, the result of the modification is not a fact or state. It is a whole, whose components are linked by the relation, rather than the fact or state of the components being so linked.“ Ibid.

²⁵⁸ Ibid.

²⁵⁹ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 111.

²⁶⁰ Ibid., 112.

²⁶¹ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 116–17.

²⁶² „Leibniz wished to say that the physical forces of bodies are grounded in the forces of substances, but it is hard, perhaps impossible, to make sense of this claim...“ Jolley, *Leibniz*, 60.

²⁶³ „Thus ‚ R ‘ in SRw is a relation with one foot in ‚ S ‘ and another in ‚ w ‘.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 121.

pouhá extenze“.²⁶⁴ Hartz tak Leibnizovi připisuje jakousi teorii „panpsychismu“.²⁶⁵ Tato teorie zatím nejlépe, ačkoli stále velmi problematicky a protiintuitivně, spojuje Leibnizovu metafyziku s fyzikou ve prospěch teorie agregátů, a to pomocí pojmu síly. Je pak možná přírodní věda, protože i hmotná tělesa nakonec mají vlastnosti. Konečně ve světě samém nalezneme skutečnou hmotu.²⁶⁶ Extenze jako vlastnost hmoty je přitom v souladu s Leibnizem považována za derivativní,²⁶⁷ a není tedy sama o sobě příčinou toho, že něco je *hmotou*. Méně vágní vysvětlení a kritické zhodnocení této interpretace by bylo bohužel značně nad rámec této práce.

„Někteří z nás se přistihnou u toho,“ přiznává se Jolley, „že si přejí, aby byl Leibniz teorii agregátů nevěrný.“²⁶⁸ Je však nakonec nutno uznat, že přestože byl fenomenalismus atraktivnější, k žádné nevěře nedošlo. Leibnizovo „flirtování s fenomenalismem“ se nikdy nevyvinulo ve vážnější vztah.²⁶⁹ Podle mého názoru Leibnizův „vztah“ s fenomenalismem není možno považovat za vážný, protože mu stojí v cestě stejně volný vztah s realismem, který popírá vůbec možnost závazku. Vypadá to tedy, že Leibniz zůstal „svobodný“. Přesto, nebo spíše právě proto, udržoval ve hře obě teorie hmoty.

Toto soužití různých teorií ale není tak harmonické, jak se může na první pohled jevit. Centrální pojmy těchto ontologií, které jsme objasňovali v kritériích substance, je naráz nutno znovu definovat, vstoupí-li do jiné úrovně. Například pojem „agregát“ či složená substance ve své úrovni, v úrovni agregátů, znamená agregát tělesných substancí. Nabude ale nového významu, vstoupí-li do úrovně fenomenalismu. Naráz je nutno jej nazvat „fenomémem“.²⁷⁰ Přesto byly v rámci této práce na mnoha místech používány zaměnitelně, stejně jako je používá Leibniz i sekundární literatura. Tato

²⁶⁴ „[M]atter is something different from mere extension.“ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 209.

²⁶⁵ „He does so by endorsing panpsychism about the physical.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 130.

²⁶⁶ Viz *ibid.*, 128.

²⁶⁷ Viz např. Jolley, *Leibniz*, 37.

²⁶⁸ „Some of us may find ourselves wishing that Leibniz had been guilty of infidelity to the aggregate thesis, even while recognizing that he was not.“ Nicholas Jolley, „Leibniz and Phenomenalism“, *Studia Leibnitiana* 18, č. 1 (1986): 46.

²⁶⁹ „I shall therefore seek to explain why Leibniz's flirtation with phenomenalism never developed into a serious commitment.“ *Ibid.*, 38.

²⁷⁰ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 99.

inkonzistence je zdrojem terminologického zmatku. Není totiž odvoditelné, do které úrovně je zrovna daný pojem zasazen. Leibniz například píše: „[P]ouze jednoduché věci jsou skutečnými věcmi. Zbytek jsou jsoucna vzniklá agregací, tedy fenomény.“²⁷¹ Kdybychom na tomto místě Leibnize brali za slovo, toto tvrzení by zcela popíralo oprávněnost diskuze o rozdílech mezi teorií agregátů a fenomenalismem. Například pojem monáda dále spadá původně do úrovně imateriální substance. Je-li aplikován v úrovni agregátů, ztrácí svůj původní význam a je nutno ji „přeložit“ do slovníku úrovně tělesných substancí. Stane se tedy substanciální formou. Tento spor ale není pouze terminologický. Podle Hartze v této úrovni monáda ztrácí svou inherentní neschopnost či nepotřebnost komunikace a může vstupovat do vztahů.²⁷² Je tedy zásadní si uvědomit, že složené substance existují v obou teoriích a v obou jsou dokonce nazývány agregáty, ale ve skutečnosti se u každé teorie jedná o agregáty zcela různých jsoucna, jak bylo popsáno výše.

Dalším problémem ontologie úrovně je, že některá kritéria substance jsou na základě jedné z teorií odmítnuta. Například v teorii agregátů je značně oslabeno pojmové zahrnování, tedy teze, že všechny predikáty jsou zahrnuty v subjektu, kterým je substance. Jak říká Hartz, když je predikátem substance „vnímat materiální tělo“, „takto vnímané tělo je plně v subjektu, který je vnímá“.²⁷³ Kdyby existovalo mimo mysl, která jej vnímá, pak by nebyla pravda, že tato mysl zahrnuje všechny své predikáty. Existují-li těla mimo vnímající duše, nelze říct, že je tato duše zahrnuje ve svém pojmu.

Myšlenku pojmového zahrnování přísněji obhajuje fenomenalismus. Fenomenalismem se prý „obvykle myslí, že pro Leibnize těla nejsou ničím kromě harmonických percepceí monád, či že všechny pravdy o tělech je možno redukovat na pravdy o percepceích monád,“ vysvětluje Rutherford.²⁷⁴ Problém ontologického statusu hmoty u Leibnize je však ještě mnohem

²⁷¹ „[O]nly simple things are true things, and the rest are beings by aggregation and therefore phenomena.“ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 531.

²⁷² Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 98.

²⁷³ „[W]hen the predicate is ‚perceives a body‘, the body thus perceived is wholly in the subject doing the perceiving.“ Ibid., 28.

²⁷⁴ „By this [phenomenalism] they have typically meant that for Leibniz bodies are nothing over and above the harmonious perceptions of monads, or that all truths about bodies are reducible to truths about the perceptions of monads.“ Rutherford, „Metaphysics: The late period“, 144.

komplikovanější a Rutherfordovo vyjádření naráží hned na dvě věci, které vyžadují objasnění. První otázkou je, zda fenomenalismus skutečně tvrdí, že fenomény lze redukovat na pouhé percepce monád. Druhou pak zůstává, zda superveniencie a pojmové zahrnování platí univerzálně, tedy zda lze skutečně všechny výroky o tělech redukovat na výroky o monádách. Existuje totiž hned několik současných interpretací fenomenalismu, které se zabývají otázkou, jakým procesem agregáty vznikají, či co zakládá jejich existenci. Podle míry redukce lze fenomenalismus podle Hartze systematizovat jako: reduktivní fenomenalismus, agregáty jako mentální konstrukce, agregáty jako dobře založené fenomény.²⁷⁵

Reduktivní fenomenalismus je nejradikálnější interpretací Leibnizova fenomenalismu a zastává tezi, že složené substance či agregáty lze beze zbytku redukovat právě na *percepce* monád.²⁷⁶ „[F]yzikální objekty jsou redukovány na skupiny harmonizovaných percepcí.“²⁷⁷ Tato teze je v naprostém souladu s předzjednanou harmonií. Zároveň zde odpadá potřeba bránit se proti solipsismu. Nemusí nás totiž zajímat, zda existují nějaké koreláty těchto percepcí. Bůh je zárukou a jediným důvodem jejich pravdivosti.²⁷⁸ „[S]tačilo by... že tyto fenomény jsou pravdivé, aniž bychom se potřebovali starat o to, zda jsou mimo nás a jsou-li vnímány také ostatními,“²⁷⁹ ujišťuje nás sám Leibniz. Problémem reduktivního fenomenalismu však je, že dva základní argumenty pro existenci jednoduchých substancí, argument z existence a argument z dělitelnosti, odpadají.²⁸⁰ Neexistují totiž žádné skutečně složené substance, ale pouze naše představy o nich. Jediné argumenty pro jednoduché substance, které zbývají, tak budou podle Hartze argumenty teologické. Argumentovat pro ontologii pouze teologií pak může být některými viděno jako nepřijatelné. Zároveň toto pojetí ignoruje velkou část textové evidence. Přestože se v Leibnizových textech objevuje, jednoznačně není převažujícím přístupem.²⁸¹

²⁷⁵ Viz Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 80–95.

²⁷⁶ *Ibid.*, 80.

²⁷⁷ „[P]hysical objects are to be reduced to sets of harmonized perceptions.“ Jolley, *Leibniz*, 44; Viz také Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 40.

²⁷⁸ Woolhouse, *Starting with Leibniz*, 41.

²⁷⁹ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 69.

²⁸⁰ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 81.

²⁸¹ *Ibid.*, 81–82.

Druhou interpretací fenomenalismu je teze o fenoménech jako o mentálních konstrukcích. Zatímco v reduktivním fenomenalismu nelze nalézt žádný princip, který by složeným substancím propůjčoval jednotu, tato teorie jej nabízí. Mysl má aktivní roli při konstrukci mentálních obsahů, které reprezentují složené substance. Agregáty jsou tedy produktem, opět kantovsky, mentálních operací.²⁸² „Naše mysl poznává... opravdové substance, které mají určité módy,“ informuje nás Leibniz. Mysl sama je pak spojuje dohromady a dává jim „jedno jméno“.²⁸³ Hartz spojuje tuto možnost myslí dávat jména, tedy jazyka, s podmínkami myšlení. Pouze lidé jsou bytosti schopné reflexe, tedy jazyka, či, chceme-li, schopné jazyka, tedy reflexe. Zvířata by podle této interpretace ale vůbec nebyla schopna složené substance vnímat.²⁸⁴ To je pak nekonzistentní s Leibnizovým pojetím živočichů, neboť ta by nejen ztratila možnost vnímat hmotu, ale také by úplně přišla o svá těla, nezávislá na existenci monád.²⁸⁵ Jedinými substancemi by nakonec byly duše bytostí schopných reflexe, což je, troufám si říct, naprosto v rozporu s naší zkušeností i s názory samotného Leibnize. S tím souvisejícím problémem je to, že tato teorie, ať už v radikální „lingvistické“ verzi či bez ní, nedokáže vysvětlit fyzikální vlastnosti těles, a tak není možná například ani přírodní věda. Výhodou této interpretace naopak je, že konečně nabízí jakousi epistemologii a vysvětlení principu agregace.²⁸⁶

Poslední možností, jak lze chápat Leibnizův fenomenalismus, jsou dobře založené fenomény. Hartz ji považuje za reprezentativní chápání fenomenalismu. Tato teorie „začíná epistemologií“ (jde o fenomén v myslí jednotlivé monády) a „pak přidá metafyziku“ (základ tohoto fenoménu je v myslích jiných monád).²⁸⁷ Ostatní monády zde nejsou použity jako „vysílače“ svých vlastních módů, nýbrž jako kvazi-příčiny (*quasi-causes*) jevů. Tyto jevy jsou nějak závislé na konkrétním výskytu konkrétních monád.

²⁸² Strickland, *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*, 49.

²⁸³ „Our mind notices or conceives some true substances... [T]he mind takes the occasion to join them together in thought and to make one name account for all these things together.“ Leibniz, *Philosophical Essays*, 89.

²⁸⁴ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 83.

²⁸⁵ *Ibid.*, 84.

²⁸⁶ *Ibid.*

²⁸⁷ „This analysis... begins with epistemology (‘phenomena’ in a particular monad) and then adds the metaphysics (‘well-founded’ on some other monads).“ *Ibid.*, 87.

Není však možno hovořit o pravé kauzalitě mezi monádami, neboť tu Leibniz odmítá. Hartz ale namítá, že pokud nepřijmeme pravou kauzalitu a redukuje ji na kauzalitu „ideální“, je nakonec nutno uznat, že i kdyby konkrétní monády jevy nezapříčiňovaly, jevy z nich „vycházející“ by byly zcela stejné.²⁸⁸ Skutečné vychází je tedy samotnou teorií popřeno. Jevy jsou pouhým „reprezentativním obsahem intencionálních stavů“.²⁸⁹ Skončíme tedy opět u toho, že fenomény vlastně moc dobře založené nejsou.

Přesto Leibniz řekne, že mysl rozlišuje „pravdivé“ fenomény například od představ, halucinací a snů. Objektivní pravda přece jen existuje.²⁹⁰ Dokonce je možné, a vlastně nutné, toto rozlišovat na základě vnitřních stavů monád. Kritéria tohoto rozpoznávání jsou bohužel nad rámec této práce. Stačí zde říci, že spočívají na svého druhu koherenční teorii pravdy. Pravdivé jevy jsou ty, které jsou koherentní se zbytkem jevů. „[I] kdyby... byl viditelný svět pouhým preludem, nazval bych... tento prelud dostatečně skutečným, kdybychom jím nikdy nebyli oklamáni,“ říká Leibniz, a to například při predikci či jiných rozumových úvahách.²⁹¹ Obyčejní smrtelníci si tak často musí vystačit s koherenční teorií pravdy. Leibniz sám s takovým vysvětlením není spokojen: „Musíme přiznat, že kritéria pro pravdivé fenomény... nejsou zcela přesvědčivá, přestože jsou velmi pravděpodobná... Poskytují morální jistotu, ale nezakládají metafyzickou jistotu.“²⁹² Leibniz tak jednou za čas neodolá a znovu se vrhne do hlubin skepse: „Žádný argument nemůže s jistotou dokázat, že těla existují. Také neexistuje nic, co by zabránilo tomu, aby se objekty naší mysli staly jisté koherentní sny, které... jsou díky své vzájemné shodě ekvivalentní pravdě, tedy alespoň v praxi“.²⁹³

²⁸⁸ Ibid., 87–88.

²⁸⁹ „[T]he Well-Founded Phenomena Account is concerned with bodies as mere representational contents of intentional states.“ Ibid., 88.

²⁹⁰ Loftson, „Was Leibniz an Idealist?“, 365.

²⁹¹ „Indeed, even if this whole life were said to be only a dream, and the visible world only a phantasm, I should call this dream or this phantasm real enough if we were never deceived by it when we make good use of reason.“ Leibniz, *Philosophical Papers and Letters*, 364.

²⁹² „We must admit it to be true that the criteria for real phenomena thus far offered... are not demonstrative, even though they have the greatest probability... they provide a moral certainty but do not establish a metaphysical certainty.“ Ibid.

²⁹³ „Thus by no argument can it be demonstrated absolutely that bodies exist, nor is there anything to prevent certain well-ordered dreams from being the objects of our mind, which we judge to be true and which, because of their accord with each other, are equivalent to truth so far as practice is concerned.“ Ibid.

6 Závěr

„Empiricisté požadují poznání. Leibniz se spokojí s explanací,“²⁹⁴ tvrdí Hartz. Na jeho obranu je podle mého názoru nutno říct, že Leibniz spíše požaduje explanaci a nespokojí se s poznáním, mluvíme-li například o evidenci v přírodní filozofii. Kromě fyziky jako takové totiž navíc požaduje důkladné stanovení jejích základů. Protože se jedná o základy celé fyziky beze zbytku, musí být nalezeny mimo ni. Tato práce se pokusila prozkoumat některé Leibnizovy dílčí kroky v pokusu o jejich stanovení. V kapitole 2 bylo řečeno, že není možno podat neprůstřelnou analýzu Leibnizovy ontologie a byly nastíněny interpretační problémy a obecné charakteristiky Leibnizovy filozofie. Jeho argumentace nám často skutečně vyčerpávající analýzu neumožňuje.

Kapitola 3 byla uvozena tím, že pokouší-li se Leibniz o explanaci, poněkud vzletně řečeno, „celého vesmíru“, nevyhne se například otázce, proč svět vůbec existuje a proč existuje zrovna takto. Tato otázka spočívá na jednom ze dvou axiomů nebo principů metafyziky. První princip, princip dostatečného důvodu, nás nutí k tomu, abychom uznali, že pro každou pravdu, věc i událost existuje dostatečný důvod a její explanace. Ten ale nelze nalézt uvnitř samotných zákonů přírody. Jsme-li důslední, je nutno uznat, že každá nahodilá pravda má nekonečnou řadu důvodů. Skutečně dostatečný důvod věci je tedy nutno hledat mimo tuto řadu. Tímto důvodem je jsoucno, které má dostatečný důvod existence samo v sobě. Stvořitel tohoto světa je důvodem, proč svět existuje právě takto. Tento fakt z našeho světa činí nejlepší ze všech možných světů. Toto však z našeho světa nedělá svět *nutný*.

O tom, co je nutné a co je pouze možné či nahodilé, nás zpravuje princip sporu. Opak nutné pravdy implikuje kontradikci. Mezi nutné pravdy patří například pravdy logiky, matematiky, ale i pravdy metafyziky. Opak nahodilé pravdy implikuje etickou či „fyzickou“ nedokonalost ve světě. Všechny pravdy o světě a věcech v něm jsou nahodilé. Bůh, stejně jako každé jiné jsoucno, může jednat na základě principu sporu, když opak jeho

²⁹⁴ „Empiricists demand knowledge; Leibniz settles for explanation.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 34.

rozhodnutí implikuje spor, nebo na základě principu vhodnosti, když je jeho opak nějak defektní, ale je možný. Bůh se však nikdy nemýlí. Je tak zárukou, že náš svět je nejlepší z pohledu etiky i fyzikálních zákonů, i když je stvořen pouze na základě principu vhodnosti. Bůh je zároveň vševědoucí a všemohoucí, proto jsou pro něj všechny nahodilé pravdy jisté, nikoli však nutné. Determinismus tedy nehrozí, přijmeme-li ovšem tento dosti křehký argument.

Být nutnou pravdou znamená, že predikát tohoto výroku je již zahrnut v subjektu. Leibniz však jde ještě dál. Tvrdí, že aby vůbec pravda mohla být pravdou, musí být jakýkoli výrok analyzovatelný tímž způsobem. Platí tedy o každém pravdivém výroku, že jeho predikát je již zahrnut v subjektu. Tato svérázná teorie pravdy Leibnizovi umožňuje zavést pojem substance. Substance je právě subjektem každého takového vypovídání. Tento subjekt pak již nelze vypovídat o ničem jiném jako predikát. Toto kritérium substance lze nazvat logickým kritériem. Na jeho pozadí již vyvstávají některá další kritéria substance. Je-li každý predikát již implicitně zahrnut v pojmu každé individuální substance, každá substance je zdrojem všech svých predikátů. Neexistuje tedy kauzální působení mezi substancemi. Aby mohla být substance zdrojem svých predikátů, musí být zároveň zdrojem substanciální aktivity.

Jak již bylo řečeno v úvodu práce, ontologická kritéria substance představují interpretační problém. Argumenty pro tato kritéria totiž již obsahují jako premisy některé z tezí, které náležejí do teorie hmoty. Lze tedy říci, že se nejedná o argumenty v pravém smyslu slova, nýbrž jakési poloviční axiómy a předpoklady, které Leibniz zavádí pomocí ne vždy transparentní argumentace. Kapitola 4 objasňuje některá z ontologických kritérií substance. Zároveň zavádí centrální pojmy Leibnizovy diskuze o hmotě. Na jednu stranu staví jednoduchou imateriální substanci, „duši“ či „monádu“, která splňuje všechna kritéria substance. Kontrastem k monádě je pak materiální substance, „agregát“. Jedná se o jakousi polo-substanci, odvozenou či složenou ze substancí jednoduchých. Substance má zakládat přírodu. Mezi tato kritéria tedy patří především substanciální aktivita a nezávislost, dále pak jednoduchost a nedělitelnost. Jsou zde předloženy dva argumenty pro Leibnizovo pojetí nedělitelné, soběstačné substance.

Argument z existence ukazuje, že zřejmý výskyt složených substancí implikuje existenci jednoduchých. Zde již vidíme, že premisa tohoto argumentu je právě existence materiálních agregátů. Je tedy důležité si uvědomit, že ať je Leibnizův vztah k hmotě jakkoli kontroverzní, nikdy existenci hmoty nepopírá. Dokonce ji předpokládá, aby mohl postulovat existenci substance jednoduché, která přece musí takovou složenou substancí nějak zakládat. Argument z dělitelnosti pak lze považovat za argument proti atomismu, mechanicismu i karteziánskému dualismu. Tento argument požaduje existenci nedělitelné, kvalitativně odlišené substance, aby bylo možno vysvětlit kvantitativní rozlišení částí hmoty v přírodě. Nedělitelnost atomů je totiž z definice iluzorní. Je-li hmota dělitelná do nekonečna, materiální substance jsou složeny z nekonečného množství *nic*. Závěr kapitoly se zabývá analýzou pojmu síla, který je nejbližší spojovacímu článku mezi metafyzikou a fyzikou. Síla je zde pojata jako naprosto nezbytné kritérium substance. Má se zároveň jednat o pokus o stanovení nové definice hmoty, a to nikoli pomocí pojmu extenze, nýbrž právě pomocí centrálního pojmu Leibnizovy dynamiky.

Kapitola 5 se pak pokouší o co nejsystematičtější analýzu Leibnizova pojetí hmoty. Je všeobecně přijímáno, že Leibniz i ve svém vyspělém díle zastává dvě protichůdná a nesmiřitelná stanoviska. Fenomenalismus je idealismem *par excellence*. Tělům a tělesům přiznává pouze takovou jednotu, která pochází z kognitivní síly poznávající mysli. Chceme-li pojem „agregát“ aplikovat na složenou substancí ve fenomenalismu, dostaneme pravděpodobně agregát více či méně organizovaných percepceí a představ o tělesech. Leibniz ve většině případů trvá na tom, že těla přece jen nějak existují a že naše poznání, přestože pochází pouze z vnitřního zdroje, tyto objektivně existující jsoucna nějak reprezentuje a nějak s nimi souhlasí.

Agregáty chápané doslova právě v rámci teorie agregátů, je možno chápat jako konkrétní uskupení individuálních substancí. Největším problémem teorie agregátů je však určení specifického vztahu mezi monádami a materiálními agregáty. Nemůže jít pouze o vztah celek-část, neboť ani nekonečné množství imateriálních substancí nemůže dát vzniknout hmotě. Existuje však několik interpretací teorie agregátů, které se pokouší se s tímto zásadním problémem vypořádat. První z nich interpretuje agregáty jako pouhý

výskyt imateriálních substancí. Kdykoli jsou tu imateriální substance, již je tu i jejich „agregát“ v nejvolnějším smyslu slova. Tato interpretace však postrádá vysvětlení toho, jak tyto agregáty poznáváme, a podle mého názoru tak upadá do fenomenalismu, který bude pojednán níže. Další komplikaci však představuje fakt, že Leibniz důsledně trvá na tom, že při vzniku agregátů nesmí k jednoduchým substancím přistupovat „nic navíc“. Důvodem toho je, že substance přece mají sloužit jako explanace agregátů. V opačném případě by bylo nutno zavést novou skupinu jsoucen a přisoudit jim nějaký specifický ontologický status. O to se pokouší druhá a třetí interpretace agregátů.

Druhá interpretace teorie agregátů se pokouší agregáty vysvětlit jako sumy substancí, ke kterým ale vždy přistupují specifické tropy, které zajišťují právě to, že tento součet vytvoří jednotný celek. Třetí interpretace, kterou nabízí Hartz, je určitým rozvedením druhé interpretace, pro kterou neexistuje dostatek evidence v Leibnizově díle. Podle Hartze k substancím přistupuje určitý druh relace, která je podobná výše zmíněnému tropu a organizuje prvky složené substance. Hartz však požaduje, aby tato relace byla skutečnou relací, tedy aby byl eliminován Leibnizův požadavek zákazu komunikace mezi substancemi. Tato relace by pak mohla sloužit právě jako spojovací článek mezi metafyzikou a fyzikou, neboť se jedná o svého druhu panpsychismus. Síla, která pochází z imateriálních substancí, by pak reálně působila ve světě fyzikálních těles. Této teorii se však bohužel práce nemohla věnovat více.

I v rámci fenomenalismu lze nalézt několik různých interpretací vztahů mezi vnímaným a vnímajícím. Lze je seřadit podle „míry existence“ agregátů. Agregáty tedy lze redukovat na pouhou harmonii percepcí, která může být slučitelná například se solipsismem. Tato interpretace je ale odmítnuta jako příliš minimalistická a nepříliš charakteristická pro celek Leibnizova myšlení. Další interpretace fenomenalismu navrhuje, že složené substance jsou také redukovatelné na percepcce, ale tyto už jsou nějak zorganizované pomocí vnitřní struktury poznávající mysli. Agregáty by tak bylo možno redukovat na jakési ideje materiálních těles a jiných jevů v přírodě. Třetí interpretace, pravděpodobně nejhojněji zastávaná právě samotným Leibnizem, říká, že agregáty jsou „dobře založené fenomény“. Tyto agregáty jsou výsledkem jevení konkrétních monád. Fenomény tedy zakládají samotné imateriální

substance. Přestože jde o slibnou teorii, dle mého názoru opět ústí v to, že fenomény vlastně moc dobře založeny nejsou. Leibnizovo tvrzení, že „monády nemají žádná okna, jimiž by do nich mohlo něco vstupovat nebo z nich vystupovat“,²⁹⁵ vedou k tomu, že vzájemné kauzální působení monád je popřeno. Fenomény jsou tedy opět založeny pomocí nějakého pořadajícího principu v mysli vnímající monády.

V práci byla zároveň sledována linie Leibnizovy nauky o tělesných substancích, které jsou složeny z imateriální složky, duše, a materiální složky, těla. Ze jsoucna, která jsou nám bezprostředně známa, se jedná především o lidské bytosti a živočichy. Leibnizovo dílo kupodivu často naznačuje, že Leibniz mezi lidmi a ostatními živočichy nestaví tak vysokou zeď, jak by se mohlo na první pohled jevit. Problémem je pak otázka, kam lze klást hranici mezi živým a neživým. Leibniz nakonec sám uznává, že žádná taková hranice není. Každá z teorií hmoty však zároveň musí být schopna vysvětlit výskyt materiálního těla, ke kterému duše přistoupí. Celá diskuze o teorii hmoty by zároveň mohla být viděna jako diskuze o povaze „těl“ tělesných substancí.

Odpověď na otázku, zda je Leibnizův filozofický systém idealismem, záleží na definici idealismu. Hartz například navrhuje, že převažující, přestože chybná, čistě fenomenalistická interpretace Leibnize vychází z Kantova vlivu na pozdější filozofii.²⁹⁶ Idealismus může zároveň kontrastovat s fenomenalismem. Například Jolley uvádí, že „zatímco fenomenalismus je odpovědí na otázku filozofie hmoty, idealismus je odpovědí na obecnější otázku, tedy co jsou fundamentální stavební kameny reality“.²⁹⁷ Fenomenalismus je podle něj „jednou, ale nikoli jedinou z možností“ idealismu.²⁹⁸ Přijmeme-li tuto definici, pak Leibniz jednoznačně je idealistou, avšak není možno říci, že je důsledným fenomenalistou. Zavedeme-li však například Hartzovu alternativní definici idealismu, nelze Leibnize za idealistu jednoznačně označit. „Ve světě,“ říká Hartz o idealismu, „jsou pouze mysli a

²⁹⁵ Leibniz a Sobotka, *Monadologie a jiné práce*, 157.

²⁹⁶ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 6.

²⁹⁷ „Whereas phenomenalism is an answer to a question in the philosophy of matter, idealism is an answer to a more general question: what are the fundamental building-blocks of reality?“ Jolley, *Leibniz*, 39.

²⁹⁸ „Phenomenalism, rather, is one option among several that are open to him.“ Ibid.

objekty závislé na nich.²⁹⁹ U této interpretace idealismu je nutno říci, že Leibniz zřejmě uznává jsoucna, která jsou nezávislá na myslích, ačkoli pro něj nejsou substancemi. Tato otázka je tak u Leibnize spíše zdánlivě relevantní otázkou, která zahrnuje značné zjednodušení jeho díla. Jak říká Leibniz o mnoha problémech, otázka, zda je Leibniz idealistou, je pouhým slovíčkařením.

Viděli jsme tedy, že jsme-li vstřícní, lze nalézt řešení inkompatibility Leibnizových přístupů k ontologickému statusu hmoty. Toto řešení spočívá v tom, že se nepokoušíme tyto přístupy zredukovat na jeden zastřešující názor. Stejně tak není možné vysvětlit například teorii agregátů pomocí fenomenalismu či naopak. Spíše jde o alternativní teorie, z nichž žádná není prezentována jako definitivně platná. Cílem této kapitoly bylo také demonstrovat, jaké výhody plynou z této „ontologie úrovní“. Takovou ontologii podle mého názoru přesto není výhodné pěstovat. Nepřekonatelným problémem totiž zůstává neustálé vzájemné oslabování všech tezí. Protože se nám nedaří skutečně funkční, koherentní redukce a nejsme odhodláni se mýlit, jsme nuceni dále a dále oslabovat své teze, až úplně ztratí svou explanační sílu. Obrňujeme se tak proti kritice natolik, že je-li jedna z úrovní napadena, jsme vždy připraveni se uchýlit k té druhé, a tím se ospravedlnit.

Druhým problémem je vágnost centrálního pojmu „být“. Leibnizova ontologie plně spočívá na tomto pojmu, aniž by mu v důsledku připisovala konkrétní význam. „Přestože je jejich skutečnost odvozená, sekundární či parazitická,“ říká Loptson, „armády či stáda jsou skutečná.“³⁰⁰ Jinými slovy, „ne všechno, co je skutečné, je substance“.³⁰¹ Je-li ale diskuze o substanci vymezena právě otázkou po tom, co skutečně existuje, pak „nebýt“ by mělo znamenat „neexistovat vůbec“. Diskuze o *substanci* je proměněna v nerozhodnutelný spor o *subsistenci* věcí. V něm jsou jednotlivá jsoucna seřazena podle toho, jak málo či moc „existují“. Ontologie, a zvláště ortodoxní idealismus, tak pro Leibnize dle mého chápání představuje nevyhnutelnou cestu nejmenšího zla. Bez pokusu o následování této cesty by se však Leibniz

²⁹⁹ „In the universe there are only minds and mind-dependent objects.“ Hartz, *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*, 6.

³⁰⁰ „Even if their reality is derivative, secondary, or parasitic, armies and flocks are real.“ Loptson, „Was Leibniz an Idealist?“, 381.

³⁰¹ „[N]ot everything real is a substance...“ *Ibid.*, 382.

jen těžko vyrovnával s myšlenkou, že by nebylo možno nějak zorganizovat a opodstatnit chaos stvoření.

7 Bibliografie

- Adams, Robert Merrihew. *Leibniz: Determinist, Theist, Idealist*. New York: Oxford University Press, 1998.
- . „Phenomenalism and Corporeal Substance in Leibniz“. *Midwest Studies In Philosophy* 8, č. 1 (2008): 217–57.
- Anselm, Jasper Hopkins, a Herbert Richardson. *Complete philosophical and theological treatises of Anselm of Canterbury*. Minneapolis: A.J. Banning Press, 2000.
- Fine, Kit. „Things and Their Parts“. *Midwest Studies In Philosophy* 23, č. 1 (1999): 61–74.
- Floss, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*. 2. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.
- Fontenelle, Bernard Le Bovier de. „Eloge de Monsieur Leibnitz“. In *Eloges des academiciens avec l'histoire de l'academie royale des sciences en M. DC. XCIC*. The Hague: Isaac vander Kloot, 1740.
- Garber, Daniel. *Leibniz: Body, Substance, Monad*. New York: Oxford University Press, 2009.
- . „Leibniz and The Foundations of Physics: The Middle Years“. In *The Natural Philosophy of Leibniz*, ed. Kathleen Okruhlik a James R. Brown, 27–130. Dordrecht: Springer Netherlands, 1985.
- Hartz, Glenn A. *Leibniz's Final System: Monads, Matter and Animals*. Taylor & Francis e-Library, 2006.
- Jolley, Nicholas. „Introduction“. In *The Cambridge companion to Leibniz*, ed. Nicholas Jolley. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- . *Leibniz*. Taylor & Francis e-Library, 2006.

- . „Leibniz and Phenomenalism“. *Studia Leibnitiana* 18, č. 1 (1986): 38–51.
- Kierkegaard, Søren, Howard V. Hong, a Edna H. Hong. *Fear and Trembling-Repetition*. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. *New Essays on Human Understanding*. Ed. Peter Remnant a Jonathan Bennett. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- . *Philosophical Essays*. Ed. Roger Ariew a Daniel Garber. Indianapolis a Cambridge: Hackett Publishing Company, 1989.
- . *Philosophical Papers and Letters*. Ed. Leroy E. Loemker. 2. Dordrecht: Reidel, 1989.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, a Michel Fichant. *Discours de métaphysique; (suivi de) Monadologie: et autres textes*. Paris: Gallimard, 2004.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, a Paul Janet. *Oeuvres philosophiques de Leibniz: avec une introduction et des notes*. Paris: Librairie Philosophique de Ladrange, 1866.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, a Milan Sobotka. *Monadologie a jiné práce*. Praha: Svoboda, 1982.
- Loptson, Peter. „Was Leibniz an Idealist?“ *Philosophy* 74, č. 289 (1999): 361–85.
- Melamed, Yitzhak Y., a Martin Lin. „Principle of Sufficient Reason“. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2018. Citováno 3.4.2019. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/sufficient-reason/>.
- Mercer, Christia, a R. C. Sleigh Jr. „Metaphysics: The early period to the ‚Discourse on Metaphysics‘“. In *The Cambridge Companion To Leibniz*, ed. Nicholas Jolley, 67–123. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

- More, Henry. *Henry More: The Immortality of the Soul*. Ed. Jacob, Alexander. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1987.
- Russell, Bertrand. *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Rutherford, Donald. „Metaphysics: The late period“. In *The Cambridge companion to Leibniz*, ed. Nicholas Jolley, 124–75. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Strickland, Lloyd. *Leibniz's Monadology: A New Translation and Guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014.
- . *Leibniz Re-interpreted*. London and New York: Continuum, 2006.
- Woolhouse, Roger S. *Starting with Leibniz*. London and New York: Continuum, 2010.